

Liberaal Reveil

3

september 2015

Generatiekloof: wat is het probleem?

Het (on)liberale basisinkomen

Oekraïne tussen de 'Russische wereld' en 'Gayropa'

INHOUDSOPGAVE

Column. Jongerenquota in de politiek

Marcel Wissenburg 125

Hoe blijven we met onze vergrijzende economie bij de tijd? Een verkenning vanuit een generatieperspectief

Aart Bontekoning 127

Gezond oud worden in een anderstalige omgeving. Hoe taal een generatiekloof veroorzaakt

Anna Pot 133

Basisinkomen. Gratis geld voor iedereen?

Fleur de Beaufort 138

Oekraïne tussen de 'Russische wereld' en 'Gayropa'

Marc Jansen 144

Liberalisme ultra-kort: soms krachtig, soms uit de bocht vliegend. Boekbespreking

Patrick van Schie 149

Liberaal verlangen naar sociale harmonie. Boekbespreking

Martin van Hees 153

Groeien naar vermogen. Boekbespreking

Casper de Vries 156

JONGERENQUOTA IN DE POLITIEK

– Marcel Wissenburg –

Government of the people, by the people, for the people: Abraham Lincolns citaat uit John Wycliffes Bijbelvertaling van 1384 wordt tegenwoordig als een definitie van representatieve democratie begrepen. Representatieve democratie is imperfect als niet ‘iedereen’ vertegenwoordigd is. In Lincolns tijd ging ‘iedereen’ ‘ieder ras’ betekenen, en in de decennia na zijn dood ook ‘ieder geslacht’. De laatste decennia wordt het kiesrecht wereldwijd stapsgewijs uitgebreid ten gunste van jongeren – zo zijn in Nederland tussen 1963 en 1983 het passief kiesrecht van 30 jaar en het actief kiesrecht van 23 jaar teruggebracht naar 18 jaar.

Om zeer uiteenlopende redenen betogen zeer uiteenlopende groepen dat uitbreiding van kiesrecht alleen niet genoeg is om van gelijke representatie te spreken. Vandaar dat sommige landen formele quota kennen voor vrouwen en minderheden op kieslijsten en in representatieve organen, terwijl politieke partijen elders vaak met meer informele quota werken.

Sinds enige tijd wordt op lokaal en regionaal niveau in o.a. Duitsland geëxperimenteerd met, en in o.a. het Verenigd Koninkrijk gelobbyd voor, jongerenquota in representatieve organen.¹ Meestal gaat het daarbij om quota die moeten garanderen dat er procentueel evenveel jongere volksvertegenwoordigers als kiezers zijn – waarbij de argumenten voor en tegen niet echt verrassend zijn, want herhalingen van de zetten die ook voor etnische en seksequota zijn gedaan.

Interessant wordt het pas wanneer jongerenquota worden aanbevolen als middel om deze jongeren nóg jongeren te laten vertegenwoordigen: de *niet* verkiesbare kinderen beneden de kiesgerechtigde leeftijd en, nog interessanter, de per definitie nog niet bestaande toekomstige generaties. Waarom interessant? Omdat er ook vanuit liberaal perspectief we iets te zeggen is vóór gegarandeerde representatie van deze groepen.

Tegen quota voor minderheden en vrouwen pleit in elk geval dat zij er in beginsel voor *kieszen* hun actief of passief kiesrecht wel of niet voldoende te gebruiken. Sterker, groepen kunnen zichzelf tot uitgebuide minderheid uitroepen en gaan represen-

teren – getuige de vele mislukte bejaardenpartijen en het iets succesvoller 50Plus. Voor *toekomstige* burgers geldt dit natuurlijk per definitie niet. Als er één groep is waar alle andere minderheden overheen walsen (babyboomers voorop), een groep die geholpen verdient te worden aan een eerlijke start in het leven, een *level playing field*, – dan wel zij die geen stem hebben. Ja toch? Niet dan?

Tja... En toch... Ook aan het idee van jongerenquota valt het nodige af te knabbelen.

Voor een deel van de nu nog niet kiesgerechtigden is een quorum eigenlijk niet nodig: zij mogen zichzelf niet representeren vanwege een willekeurig (dus onliberaal) criterium, hun leeftijd. De achtergrond van de minimumleeftijd voor het kiesrecht is immers dat een democratie een epistemocratie moet zijn: regering door mensen die voldoende verstand van zaken hebben. Leeftijd is daarvoor een absurd criterium – getuige Winston Churchill: ‘het beste argument tegen democratie is vijf minuten praten met een gemiddelde kiezer.’ Toegegeven, *praktisch* gesproken is het zelfs onder liberalen geen haalbare kaart het kiesregister open te stellen voor ieder die verklaart ‘ik kan stemmen, ik wil stemmen’ – maar het punt is dat een jongerenquotum *principiële* niet de enige optie is om de representatie van jongeren uit te breiden.

Voor de echte, nog onbestaande, toekomstige generaties is een gegarandeerd jongerenquotum zelfs regelrecht ongewenst – want de omgekeerde wereld: in een vrije samenleving is het besluit een nieuwe generatie te creëren een besluit van autonome individuen, die kiezen verantwoordelijk te worden voor het welzijn van een nieuw te creëren mens. Toekomstige generaties een eigen, gegarandeerde plek in representatieve organen geven betekent dan én de voortplanter in feite een extra stem geven, én de niet-voortplanter opzadelen met de verantwoordelijkheid voor, en de rekening van, de voortplanters.

Dan is er nog de vraag waarom een gegarandeerd jongerenquotum nodig zou zijn om stem te geven aan de belangen van toekomstige generaties. Zijn zij beter in staat dan anderen om te spreken voor de stemlozen? Jeugdverkiezingen (parallel aan parlementsverkiezingen) geven enkel aan dat jongeren

extremer zijn dan volwassenen; gedragsonderzoek, bijvoorbeeld naar duurzaamheid, geeft aan dat ze niet in daad praktiseren wat ze met de mond belijden. Jongeren zijn net zo egoïstisch als, zo niet egoïstischer dan, ouderen – ze hebben alleen nog geen 18Min opgericht.

Zo geraken we ten slotte aan *des Pudels Kern*: waar gaat het eigenlijk om bij politieke representatie? Daar zijn ruwweg twee antwoorden op. In onder meer het klassiek liberalisme, libertarisme en dat wat links neoliberalisme noemt, is democratie de vertegenwoordiging van ieders persoonlijke, desnoods ondoordachte, voorkeur ofwel *eigenbelang*. Vertegenwoordigers zijn dan zaakgelastigden van kiezers en worden verondersteld ‘responsief’ te zijn, hun aanhang te leveren wat zij vragen. Vanuit een tweede perspectief, dat aansluit op het zogeheten verheffingsliberalisme, draait democratie om het debat tussen representanten van uiteenlopende visies op het *algemeen* belang. Vertegenwoordigers zijn hier autonoom – zij treden op voor wat zij als het ‘werkelijke’ belang van hun achterban zien.

Vanuit het perspectief van de verheffingsliberaal moeten volksvertegenwoordigers collectief onpartijdig zijn, dat wil zeggen, gezamenlijk alle visies op het goede samenleven representeren. Daar passen al-

leen quota bij wanneer een anders in het debat afwezig perspectief zou worden vertegenwoordigd door evident belangeloze advocaten – en dat zullen dus nooit egoïstische jongeren kunnen zijn, maar hooguit kinderloze bejaarden: de ideale democratie voor verheffingsliberalen is een gerontocratie.

Wie daar niet aan wil, rest slechts één keuze: desnoods met de nagels in de tafel geslagen respecteren dat burgers in het stemhokje soms enkel oog hebben voor hun intuïtieve, kortzichtige en destructieve, interpretatie van hun allerindividueelste eigenbelang. Daar passen geen jongerenquota bij: het is aan de individuele (toekomstige) ouders op te komen voor de belangen van hun nageslacht – of niet.

Prof. dr. M.L.J. Wissenburg is lid van de redactie van Liberaal Reveil, hoogleraar Politieke Theorie aan de Radboud Universiteit Nijmegen en voorzitter van de sectie Bestuurskunde en Politicologie inclusief CICAM aldaar.

Noten:

- 1) Voor een goed beeld van het debat over jongerenquota, zie P.H. Pattberg en F. Zeli (eds), *Environmental Governance in the Anthropocene: Institutions and Legitimacy in a Complex World*, London, forthcoming 2016.

HOE BLIJVEN WE MET ONZE VERGRIJZENDE ECONOMIE BIJ DE TIJD?

EEN VERKENNING VANUIT EEN GENERATIEPERSPECTIEF

– Aart Bontekoning –

Wat is een generatiekloof? Welke uitwerking heeft dit fenomeen op diverse sectoren van onze samenleving? Lost een generatiekloof zich vanzelf op, of juist niet? En zo nee, is dat een probleem voor de politiek? De redactie van *Liberaal Reveil* speelde met deze vragen en nodigde de auteurs van de komende twee bijdragen uit een artikel te schrijven.

In dit artikel zet Aart Bontekoning zijn theorie uiteen over generatiekloven in organisaties. Hij identificeert een protestgeneratie van vitale senioren, een verbindende generatie – tegenwoordig veelal in leidinggevende functies –, een pragmatische generatie van dertigers op mediorniveau en een authentieke generatie van de junioren. De uitdaging is te zorgen dat iedere generatie in een organisatie tot haar recht komt en de vernieuwing die jongeren met zich meebrengen op waarde te schatten.

De Nederlandse en Europese economie vergrijsd tot 2035 spectaculair. De oudste generaties zijn hier voorlopig de grootste en de jongste de kleinste. In opkomende economieën is het net andersom. Daar zorgen de jongste generaties voor een sociaaleconomische boost. Onze sociaaleconomische toekomst

hangt af van de jeugdigheid van alle generaties. Hier rijst de vraag hoe we met onze vergrijzende organisaties en instituties duurzaam ‘bij de tijd’ kunnen blijven. Vanuit een generatieperspectief worden verrassende mogelijkheden zichtbaar.

Vergrijzing in Europa en Nederland

Wereldwijd nam de gemiddelde levensverwachting de afgelopen 55 jaar toe van 48 naar 68 jaar. Deze spectaculaire groei lijkt zich voorlopig door te zetten. In Europa gaat die hogere levensverwachting gepaard met een daling van de vruchtbaarheid. Gemiddeld krijgen Europese vrouwen 1,5 kind. Die twee ontwikkelingen zorgen ervoor dat Europa nu het meest vergrijsde werelddeel is. In Nederland zal de vergrijzing in de komende kwart eeuw aanzienlijk zijn. Daarna vlakkt het langzaam af.

Bron: Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut, *Bevolkingsvraagstukken in Nederland anno 2012*.

Relevantie voor de politiek

1) De politiek zelf is ook een vergrijzend instituut en er zijn sterke aanwijzingen dat het updaten van de politieke cultuur al enkele decennia stagneert. Net als in veel andere branches passen ook in de politiek veel jongeren zich ongewild en min of meer onbewust aan de gedateerde routines van de oudere generaties aan.

In 2005 vormde een aantal jonge pragmatische politici uit diverse partijen in Amsterdam het netwerk *Lux Voor* met als doel politieke vernieuwing. Anoniem woonde ik tussen 2005 en 2010 een aantal bijeenkomsten bij. Meestal waren er ook ervaren po-

litici, zoals Hans van Mierlo, Ed van Thijn en Frank de Grave. De jongeren uitten vooral hun bewondering voor hen. Er was weinig interactie, veel beleefde discussie en van enige wrijving was zelden sprake. Veel jonge politici leken zich in te houden. Vijf jaar later gaven ze het vernieuwen van de politiek op. Dat kondigden ze aan in een overlijdensadvertentie. De ‘crematie’ werd bijgewoond door toenmalige minister van Binnenlandse Zaken Guusje ter Horst. Zij stelde geen enkel vraagteken bij het opheffen.

In het voorjaar van 2012 lanceerde Sywert van Lienden bij Buitenhof de G500. Een jeugdbeweging

die een einde moest maken aan de vergrijsde macht in Den Haag. Ook deze veelbelovende beweging lijkt te stranden.

Met een groep VVD-jongeren van generatie Y (1985-2000) maakte ik onlangs een *quick cultuurscan* van de politiek. Dat leverde een indicatie op van gedateerde routines in de politiek.^A

2) Het politieke bestuur bepaalt het overheidsbeleid met steun van ambtelijke organisaties. Ambtenaren behoren tot de snelst vergrijzende beroepsgroep in Nederland. De vraag rijst hoe je met een sterk vergrijzende overheid eigentijds beleid kan voorbereiden en uitvoeren.

Generatieonderzoek^B in twee politieregio's, bij (onderdelen van) de Belastingdienst en Rijkswaterstaat, het jonge ambtenarennetwerk, het UWV en negen gemeentes geven een sterke indicatie dat in zo'n 80% van de overheidsorganisaties sprake is van veroudering van de cultuur. Generatieworkshops bij enkele ministeries, bij defensie, bij enkele politieregio's, provincies en gemeentes bevestigen dit beeld. Ongewild blijven veel overheidsorganisaties hangen in de cultuur die kenmerkend was voor en paste bij de laatste decennia van de vorige eeuw. Overigens wijkt dit beeld niet af van wat ik gemiddeld vond in veel andere organisaties, waaronder banken, de Hema, KPMG, ingenieursbureaus, hogescholen, waterschappen, zorginstellingen en ziekenhuizen.

3) De politiek heeft wel aandacht voor de gevolgen van de vergrijzing voor de zorgsector en de volksgezondheid, maar nauwelijks voor de sociaaleconomisch risico's van veroudering van de cultuur. Bijvoorbeeld voor het topsectorenbeleid dat moet bevorderen dat Nederland tot de meest innovatieve landen in de wereld behoort.

De generatietheorie^C

Elkaar in levensfasen opvolgende generaties vormen horizontale lagen in een cultuur en hebben de potentie en natuurlijke functie om de cultuur van de eigen (werk)gemeenschap voortdurend bij de tijd te houden, vanuit een overlevingsinstinct. Onder cultuur versta ik de optelsom van gedeelde sociale patronen, zoals manieren van leiden, samenwerken, organiseren, produceren, denken, leren, problemen oplossen, omgaan met diversiteit enzovoort. Sociale patronen die we samenwerkend en samenlevend ontwikkelen hebben net als voedingsmiddelen een houdbaarheidsdatum. Na die datum neemt het herhalen werkenergie weg bij de cultuurdragers en veroorzaakt dit veroudering van de eigen cultuur. Het verversen vanuit de potentie van iedere nieuwe generatie brengt een (werk)gemeenschap bij de tijd. Dit vergroot de overlevingskans in de wereld van vandaag en morgen.

Mijn generatieonderzoek van de afgelopen 20 jaar toont aan dat het evolutionaire proces van het voort-

Wat is een generatie?

Een generatie bestaat uit (leef)tijdgenoten, die zich met elkaar verbinden door:

- a. een gedeelde vergelijkbare opvoeding;
- b. een gedeelde beleving van de (non-)vitaliteit van de omringende cultuur, gevolgd door;
- c. een gedeelde reactie in de vorm van spontane vernieuwingsimpulsen en;
- d. een gedeelde mentale, emotionele en fysieke ontwikkeling, die is afgestemd op de evolutionaire rol van hun generatie.

We vormen generaties in een biologisch ritme van 15 jaar.

Bron: A.C. Bontekoning, *Generaties in Organisaties, de verborgen krachten van onze sociale evolutie*. Proefschrift. Tilburg, 2007. Te downloaden van www.aartbontekoning.com.

A Zie het schema aan het eind van dit artikel voor de uitkomsten van die scan.

B Het generatieonderzoek bestaat uit korte werksessies met generatiegroepen over wat werkenergie opwekt en wegneemt. Alles wordt op video opgenomen. De inhoudelijke uitkomsten en de generatiekenmerkende manier van werken worden geanalyseerd. Wetenschappelijke verantwoording van de onderzoeksmethodiek in hoofdstuk 5 van mijn proefschrift: A.C. Bontekoning, *Nieuwe Generaties in vergrijzende organisaties*. Amsterdam, 2014.

C Mijn generatietheorie is opgebouwd vanuit theoretische fragmenten in het werk van Mannheim, Marías e.a.. Zie voor een uitgebreide versie hoofdstuk 3 in mijn proefschrift *Generaties in organisaties*, te downloaden vanaf www.aartbontekoning.com, of de samenvatting in hoofdstuk 12 in 'Nieuwe generaties in vergrijzende organisaties'. A.C. Bontekoning, *Nieuwe Generaties in vergrijzende organisaties*. Amsterdam, 2014.

durend vernieuwen van de eigen omringende cultuur via elkaar opvolgende generaties in veel Nederlandse organisaties en instituties al enkele decennia niet vanzelf goed verloopt. Te vaak passen nieuwe generaties zich aan gedateerde werkwijzen van de vorige aan. Te vaak steunen ervaren generaties de jongste niet in hun natuurlijke vernieuwingsdrang. Jongeren reageren heel direct op gedateerde patronen, maar als de oudere generaties daar niet voor open staan en hen niet actief steunen hebben ze het gevoel dat ze tegen een sterke stroom in moeten zwemmen en 'dat heeft niet zoveel zin', verzuchten ze dan. De toenemende vergrijzing vergroot dat risico. Oudere generaties hebben de neiging om hun ingesleten routines onbewust te blijven herhalen, ook al heeft dat voor henzelf en de eigen organisatie negatieve gevolgen.

De wezenlijke verschillen tussen de vorige en de nieuwe generatie in een levensfase vormt de potentiële bron voor het verversen van de omringende cultuur. Dit wezenlijke verschil ontstaat al vroeg in het leven doordat (Nederlandse) ouders hun kinde-

ren voor een deel anders opvoeden dan ze zelf zijn opgevoed. Bijvoorbeeld: de meeste X-ouders (1955-1970) zijn opgevoed door de stille generatie (1925-1940) en die was gemiddeld gesloten en rond de vraag wat goed of slecht was georiënteerd op het gezag. X ouders zijn gemiddeld naar hun kinderen van generatie Y (1985-2000) heel open en stimuleren dat die zelf, authentiek, antwoord vinden op dergelijke vragen. De opvoeding vormt de ontstaansbron van verse sociale patronen die bedoeld zijn om de gedateerde te verversen.

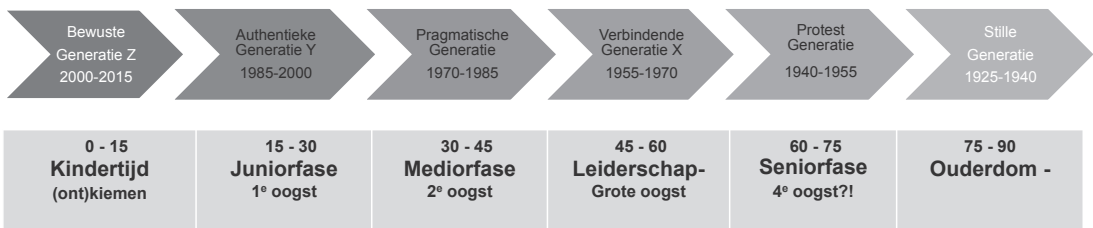
Het bewust worden door alle aanwezige generaties van het gedeelde werkenergieverlies en van de eigen potentie tot verversen kan het begin zijn van wegen naar het vervangen van gedateerde routines door verse patronen.

De authentieke generatie Y (geboortejaren 1985-2000) vormt nu een nieuwe generatie junioren (levensfase 15-30 jaar) en volgt daarin de pragmatische generatie op. De andere werkende generaties vormen respectievelijk nieuwe generaties medioren, leiders en senioren. Zie figuur 1.

Figuur 1. Generaties die elkaar nu opvolgen in een levensfase

Opvolgende Generaties

Generatie = cluster van 15 geboortejaren

**Werk-levensfase = cluster van 15 leeftijden
gericht op updaten van de 'eigen'
(organisatie)cultuur**

© aart bontekoning

Samenvatting van de uitkomsten van het generatieonderzoek

Het generatieonderzoek werd uitgevoerd in 17 organisaties uit diverse branches en verspreid over Nederland en getoetst in meer dan 100 workshops.

De protestgeneratie (1940-1955): een nieuwe generatie vitale senioren (levensfase 60-75 jaar)

Een toenemend aantal van deze senioren wil actief blijven meedoen, ook na hun 65^e. Het aantal senioren dat langer wil blijven werken verdubbelde de afgelopen 10 jaar naar 62%, aldus het Sociaal en Cultureel Planbureau. Veel senioren willen flexibele werktijden, doen waar ze passie bij ervaren en willen veel eigen verantwoordelijkheid. Daarin lijken ze op hun jongste collega's van generatie Y. Die willen dat nu al.

Nogal wat senioren zitten gevangen in een verouderd beeld dat veel managers, beleidsmakers en

andere generaties hebben, namelijk het beeld dat senioren niet zo veel meer willen – zeker geen nieuwe dingen en opleidingen – en je hen daarom wat moet ontzien. Het tegendeel is eerder waar. Het actief blijven meedoen en het samenwerken met jongeren houdt ze jong, fris en vooral lang gezond, zeggen ze vaak. Veel senioren voelen zich tien tot twintig jaar jonger dan ze zijn. Zo willen ze ook worden behandeld en gewaardeerd. Steeds meer senioren willen zelf kunnen kiezen: stoppen met werken of niet.

De vergrijzing en het langer doorwerken zorgen er voor dat de ervaringskennis op de werkvloer de komende decennia flink toeneemt. De vraag wordt hoe die kennis eigentijds kan worden benut. Zo'n 70% van de onderzochte senioren kon niet benoemen wat hun ervaringswijsheid is. Jongeren kunnen de senioren helpen om erachter te komen welke 'wijsheid' actuele waarde heeft.

Generatiekloof of generatieklik

Er ontstaat letterlijk een generatiekloof tussen verzuurde senioren en jongeren. Junioren lopen met een boog om verzuurde senioren heen. De verzuring bij senioren zit in het herhalen van gedateerde patronen, bijvoorbeeld in het denken de waarheid te kennen met reacties zoals 'moet je goed luisteren, ik zal je nog een keer uitleggen hoe het zit'.

Tussen junioren en vitale senioren gebeurde het tegenovergestelde; er ontstond een klik. Zowel de junioren als deze senioren (h)erkennen dat ze het meest van elkaar kunnen leren. Vitale senioren werken graag samen met jongeren, omdat het hen fris houdt. Beide ervaren innovatieve potentie van de mix van frisse blikken en rijke ervaring.

De verbindende generatie X (1955-1970): een nieuwe generatie in de leiderschapsfase (45-60 jaar)

De verbindende generatie X volgt de protestgeneratie op en heeft nu de grootste invloed op de omringende cultuur. Ze is bescheidener dan de vorige generatie leiders en realistisch in plaats van idealistisch. Deze nieuwe leiders krijgen nogal eens de kritiek dat ze zo onzichtbaar zijn, maar daarin zit juist hun kracht. Die grondhouding zorgt voor het delen van verantwoordelijkheid, geeft ruimte aan anderen om mee te doen. Ze richt zich vooral op het samen boeken van resultaten en het constructief verbinden van verschillen.

Tegelijkertijd blijft een groot deel van deze generatie hangen in gedateerde manieren van werken die ze min of meer onbewust overnam van de vorige generaties. De kinderen van deze generatie zijn gemiddeld van generatie Y (1985-2000) en betreden nu als junioren organisaties. Die signaleren bijna zonder

uitzondering dat hun ouders op het werk anders zijn dan thuis: formeler, wat hiërarchischer, geslotener. Gesprekken met groepen X'ers in diverse organisaties bevestigen dit. Dat leidt naar de vraag hoe zij die verouderde patronen alsnog kunnen verseren. Een bijna voor de hand liggende mogelijkheid: het eigentijdse leiden en samenwerken dat ze thuis, als ouders van Y, ontwikkelden, bewust doorzetten op het werk. En let op: eigentijds leiden en samenwerken wekt werkenergie op bij alle generaties.

Als grootste generatie, die ook nog langer blijft werken, zorgt de verbindende generatie X de komende decennia in veel organisaties voor een flinke vergrijzingsgolf.

De pragmatische generatie (1970-1985): een nieuwe generatie in de mediorfase (30-45 jaar)

Deze generatie krijgt toenemende invloed op de werkomgeving. Vanaf hun binnenkomst lopen ve-

len tegen muren op, ook in de politiek. Ik zag de eerste lichtingen, rond 1993, snel frisheid en werk-energie verliezen, soms al na enkele maanden. Dat vormde de aanleiding van mijn generatieonderzoek.

‘Wij willen zaken wel vernieuwen, maar de oudere collega’s willen dat niet’, zeggen ze vaak. Een wonderlijke vergissing, deze aanname checkten ze zelden. Waar ik hen met enkele ervaren collega’s steunde in wat zij wilden verversen, onder meer het versnellen en concretiseren van besluiten en vergaderen, lukte dat vlot. De tijdswinst was vaak spectaculair. De doorlooptijd halveerden ze. De oudere generaties bleken dat wel degelijk te waarderen.

Ze slaagde wel in het opzetten van kennisnetwerken en het delen van kennis over de grenzen van hun organisaties. Daarmee leverde ze een flinke bijdrage aan de ontwikkeling van onze kenniseconomie en aan het versnellen van het leren van en met elkaar.

De authentieke generatie Y (1985-2000): een nieuwe generatie junioren (15-30 jaar)

Nog nooit werd er zoveel geschreven over een jonge generatie. Of dat helpt is de vraag. Met ze praten werkt beter, ze direct invloed geven in hun directe werkomgeving en hen daarbij actief steunen nog beter.

In zo’n twintig bedrijven hielpen we deze generatie via een Y-videoscan de verouderde en de verse patronen goed in beeld te brengen. De jongste werkende generatie is het gevoeligst voor gedateerde patronen en dus het beste in staat die te scannen. Juist kort na binnenkomst, na enkele maanden, nemen ze die snel en haarscherp waar. Hun spontane reacties

geven vrijwel altijd al de richting van het verversen aan. Voor het verversen zelf hebben ze de actieve steun van ervaren collega’s nodig.

De uitkomst van de werksessie met een groep VVD jongeren staat samengevat in het schema op de volgende pagina (p. 132).

De afgelopen 5 jaar maakte ik met deze nieuwe generatie junioren in 19 verschillende organisaties een Y-scan. Die wijkt nauwelijks af van bovenstaand beeld. Daar werd nog als werkenergie opwekker genoemd: de vrijheid om het eigen werk en directe werkomgeving zelf vorm te geven en (voortdurend) te veranderen.

Wanneer deze jongste en kleinste generatie, als derde op rij, zich ook ‘gedwongen voelt’ om zich aan te passen aan verouderde trekken in ‘hun’ omringende cultuur, laat het effect zich raden: toenemend werkenergieverlies en verlies van frisheid bij alle generaties en verdere veroudering van die cultuur.

Overigens lijkt deze jongste werkende generatie de meest liberale, vooral in praktische zin. Niet in de laatste plaats omdat ze de kleinste is, heeft ze actieve steun nodig van de oudere generaties om hun natuurlijke vernieuwingsimpulsen in daden om te zetten, ook in de politiek.

Dr. Aart Bontekoning CMC is expert generaties in organisaties en werkt als consultant, procesondersteuner en spreker.

Energie opwekkend

(= richting van het verversen)

- Authentieke bevoegenheid;
- Uitgaan van eigen kracht;
- Praktisch idealisme, zelf kleine veranderingen 'doen';
- Goed luisteren naar elkaar en doorvragen, openheid;
- Benaderbaarheid, persoonlijk contact, gelijkwaardigheid;
- Flexibiliteit, veerkracht;
- Nieuwe democratie, tijdelijke doelgerichte verbandingen, dwarsverbanden, experimenteren met nieuwe verbanden, minderheden verbinden.

Energie wegnemend

(= beeld verouderde patronen)

- Populisme;
- Afschuiven verantwoordelijkheid, schuld bij anderen leggen;
- Veel praten, weinig doen; oeverloos Vergaderen;
- 'Politieke' spelletjes;
- Ego's, verstarren in eigen mening, hiërarchie, zij-wij opstelling;
- Afstandelijkheid; generaliseren;
- De oude democratie, meerderheden laten bepalen;
- Het klassieke stemmen.

Een beeld van de belangrijkste cultuurvernieuwingen*Nieuw idealisme:*

Concrete acties en (kleine) veranderingen, vanuit eigen kracht en mogelijkheden, die bijdragen aan een betere wereld.

Eigentijds leiderschap:

Coachend, regisserend, gelijkwaardig, zoals X (1955-1970) thuis eigentijds leidt en samenwerkt met Y.

Nieuwe cultuur van samenwerken:

'Organisatie' als tweede thuis, met open positieve sfeer en persoonlijke en directe communicatie; Directe feedback die helpt om zowel de eigen weg te vinden, zelf het werk vorm te geven én verbinding te houden; Flexibel werken in wisselende en tijdelijke verbanden, waarin je vooral jezelf kan zijn en er met en van elkaar wordt geleerd.

Eigentijds veranderen:

Van het schoksgewijs veranderen en besluiten door 'de top' naar stapsgewijs en voortdurend veranderen en besluiten door professionals zelf, met directe feedback van collega's en ondersteuning van leiding.

Communicatie:

Efficiënt gebruik maken van sociale media, maar persoonlijk contact en ontmoeten blijft heel belangrijk

---

GEZOND OUD WORDEN IN EEN ANDERSTALIGE OMGEVING

HOE TAAL EEN GENERATIEKLOOF VEROORZAAKT

– Anna Pot –

Een generatiekloof kan niet alleen in organisaties optreden, zoals we in de vorige bijdrage van Aart Bontekoning lezen, maar in tal van hoeken van de samenleving. In deze tweede bijdrage rondom het thema ‘generatiekloof’, lezen we welke rol taal speelt bij een generatiekloof. Anna Pot laat zien dat de 65-plus Turkse Nederlanders, die niet of nauwelijks Nederlands spreken, een kloof kunnen ervaren met hen die het Nederlands wel beheersen, zowel hun eigen kinderen als hun leeftijdgenoten. Zij geeft inzicht in de vragen die deze talige generatiekloof voor de politiek oplevert.

In de recente geschiedenis van Nederland werden er nog nooit zoveel mensen ouder in een omgeving waar hun moedertaal niet of nauwelijks wordt gesproken als tegenwoordig. Hoewel het bekend is dat Nederland in rap tempo vergrijsst, vindt dit ook op een steeds meer cultureel diverse schaal plaats. De huidige generatie senioren in Nederland kent een grote verscheidenheid aan culturen, tradities, gewoonten en talen. Dit blijkt uit cijfers van het Nationaal Kompas Volksgezondheid en het Centraal Bureau voor de Statistiek over de toename van het aantal 65-plussers in de komende decennia en de toenemende cultureel differentiële vergrijzing.

Op het hoogtepunt van de vergrijzing, rond omstreeks 2040, telt Nederland waarschijnlijk 4,7 miljoen 65-plussers. Dat is 26 procent van de totale bevolking. De zogenaamde ‘grijze druk’, het percentage 65-plussers ten opzichte van de ‘productieve leeftijdsgroep’ (tussen de (nu nog) 24-64 jaar) neemt sterk toe, van 28 procent in 2013 tot 51 procent in 2050.¹ Dit betekent dat over 35 jaar de helft van de Nederlandse populatie uit 65-plussers zal bestaan; een gegeven waar men al druk op aan het anticiperen is (nieuw zorgstelsel, gewijzigde pensioenregelingen, enzovoort), om te voorkomen dat er een scheve verdeling van lasten ontstaat tussen de productieve leeftijdsgroep en de senioren leeftijdsgroep.

Natuurlijk is het ouder worden niet slechts een aflopende zaak. Lees bijvoorbeeld het recente boek *The upside of aging* door Paul Irving, dat een, vaak ondergesneeuwd, positieve insteek presenteert op het ouderdomsproces.² Men is bijvoorbeeld emotioneel stabiel, heeft meer kennis, en is beter in staat te besluiten welke zaken er wel en niet toe doen. Ouderen

blijven dus een belangrijk onderdeel vormen van de maatschappij, wanneer ze hier de kans toe krijgen.

Waar maatschappelijk echter op minder grote schaal op geanticipeerd wordt, is de toenemende culturele diversiteit binnen de nu in Nederland groeiende groep ouderen. In 2012 had vier procent van de 65-plussers in Nederland een niet-westerse achtergrond. Dit aantal is naar schatting in 2020 verdubbeld en piekt rond 2060, wanneer 21 procent van de ouderen een niet-westerse achtergrond heeft.³ Op dit moment, in 2015, heeft een van de eerste en grootste groepen (niet-westerse) migranten de pensioengerechtigde leeftijd (ruimschoots) bereikt. Dit zijn de eerste generatie Turkse gastarbeiders, welke groep de focus zal zijn van dit artikel.

Turkse migranten en hun kinderen: een talige generatiekloof

Een groot aantal Turkse ouderen (dan hebben we het over Turkse mensen in de leeftijdscategorie 50-plus) in Nederland is analfabeet en kan zich niet zelfstandig redden in het Nederlands. Hierdoor ontbreekt het hen onder andere aan belangrijke informatie over hun gezondheid, zijn ze niet op de hoogte van bepaalde voorzieningen voor senioren, en gaat hun (sociale) mobiliteit achteruit. Ze zijn sterk afhankelijk van iemand die de Nederlandse taal beheerst; vaak hun kinderen. Deze zijn namelijk over het algemeen beter geïntegreerd in de Nederlandse samenleving en spreken de taal. Samen met talige ondersteuning van de kinderen kunnen deze ouderen zonder hulp van buiten functioneren in de maatschappij.

Deze positie van afhankelijkheid is geen houdbare situatie. De emancipatie die de kinderen door-

gaans door hebben gemaakt in de Nederlandse samenleving strookt niet meer met de traditionele opvattingen van hun ouders. In haar (ietwat verouderde, maar nog steeds actuele) onderzoek naar Antilliaanse en Turkse ouderen in Nederland geeft Mies van Niekerk aan dat het traditionele gezag van de ouders, en met name dat van de vader, door de grotere Nederlands maatschappelijke kennis van de kinderen onder druk komt te staan.⁴ Ook Ibrahim Yerden concludeert in zijn onderzoek naar de zorg voor Turkse ouderen in Nederland dat de vrouwelijke emancipatie op de arbeidsmarkt en de meer geëgaliseerde huwelijksrelaties van de kinderen niet altijd even goed samengaan met de traditionele zorgverwachtingen van de ouders.⁵

Binnen dit thema ligt een interessante uitdaging voor de politieke beleidsvorming in Nederland. Hoe kunnen wij ervoor zorgen dat deze groep ouderen (talig) deel kunnen (blijven) nemen aan de maatschappij en daarbij de ondersteuning krijgen die ze nodig hebben, juist nu het zorgbeleid het initiatief tot het organiseren van zorg terug legt bij de burger en veel speciale voorzieningen voor bepaalde doelgroepen verdwijnen? Functioneren daarnaast de tweede-generatie migranten als een soort talige brug over de kloof tussen de Turkse ouderen en de Nederlandse maatschappelijke regelgeving? En hoe wordt dan de kloof tussen de traditionele wensen van de ouderen en moderne opvattingen van de kinderen gedicht? Dit artikel schetst een talige context rondom deze vragen, en nodigt daarna uit om vanuit verschillende (politieke) perspectieven naar oplossingen te zoeken.

Een onderzoek naar tweede taalvaardigheid

Om een beter beeld te krijgen van de positie van oudere Turken in Nederland en met name de rol van (het gebrek aan) Nederlandse talige kennis, is in september van verleden jaar een vierjarig promotieonderzoek gestart aan de Rijksuniversiteit Groningen (uitgevoerd door ondergetekende en begeleid door Merel Keijzer en Kees de Bot, allen verbonden aan de opleiding Toegepaste Taalwetenschap). Als eerste stap in dit onderzoek zijn interviews afgenomen met zogenaamde 'ouderenadviseurs', een wijkgerichte service waar ouderen terecht kunnen met al hun vragen op het gebied van financiën, wonen en zorg. Deze adviseurs vormen het primaire aanspreekpunt voor ouderen.

In gebieden met een hoge concentratie Turkse inwoners (o.a. in Twente, rond Nijmegen, en in de Randstad) zijn er soms speciale 'allochtone ouderenadviseurs'. De behoefte hieraan heeft ook een talige

oorzaak: de allochtone ouderen kunnen met hun vragen en problemen niet terecht bij de reguliere ouderenadviseur (vanwege een taalbarrière of culturele barrière). Daarnaast is er ook – in Twente – gesproken met een aantal Turkse ouderen over hun verwachtingen en behoeften ten aanzien van gezond oud worden, en de rol die taal hierin speelt. Deze interviews zijn tot nu toe enkel afgenomen onder oudere Turkse vrouwen, voor wie de problematiek het grootst is vanwege hun – veelal – isolement.

De reacties van deze twee groepen, samen met de vele gesprekken die als onderdeel van dit onderzoek plaats hebben gevonden met mensen werkzaam in de (allochtone) ouderenzorg brachten een groot onderliggend probleem naar voren: de taal of het gebrek aan kennis van het Nederlands. Een verdieping van kennis op het gebied van (tweede) taalvaardigheid binnen deze groep kan een verhelderend licht werpen op mogelijke oplossingen die het welzijn en het gezond ouder worden van deze groep bevorderen. In wat volgt wordt eerst de situatie van de oudere (vrouwelijke) Turkse migranten uiteengezet, alvorens nader in te gaan op de rol die taal speelt in het (gezond) ouder worden van deze groep. Veel van het onderstaande komt voort uit de reacties van de allochtone ouderenconsulten, de Turkse ouderen vrouwen zelf en de zorgmedewerkers.

Een anderstalig verouderingsproces

Ouder worden is een combinatie van biologische, psychologische en sociale factoren, die allemaal invloed hebben op elkaar. Een kleine biologische verandering kan zo grote sociale en psychologische gevolgen hebben. Een voorbeeld is gehoorverlies dat kan leiden tot het minder goed deel kunnen nemen aan en volgen van een gesprek, wat een verminderde interactie tot gevolg kan hebben. Minder contact en communicatiemogelijkheden kunnen leiden tot cognitieve achteruitgang en sociale isolatie. Nu is dit wel vrij extreem gesteld, maar onderzoekers geven aan dat hoewel de sociale interactie van ouderen minder wordt, kwaliteit van leven wordt bevorderd door het hebben van sociaal contact.⁶ Wanneer dit wordt miskend, kunnen eenzaamheid en sociale isolatie het gevolg zijn.⁷

De cultureel antropoloog Ibrahim Yerden verwoordt oud worden als een geleidelijke verandering van 'een autonome situatie naar een afhankelijke situatie'. Nu de vergrijzing optreedt bij de eerste generatie Turkse migranten versnelt de minimale beheersing van het Nederlands de mate van afhankelijkheid aanzienlijk. Dit is met name het geval bij de oudere Turkse vrouwen, die veelal werk binnenshuis

doen en zeer weinig tot geen contact hebben met Nederlandssprekende leeftijdgenoten.⁸

Het contact met de familie en kinderen is voor de meeste ouderen de voornaamste bron van sociale interactie. Er wordt veel getelefoneerd met familie die verder weg woont of in Turkije verblijft. De intensiteit van het, vaak hulp-gerichte, contact kan echter, zoals eerder al werd geschetst, bepaalde spanningen in de hand werken. Hulp kan niet altijd op verzoek direct geboden worden, mede vanwege de ontstane kloof in levenswijzen van de eerste- en tweede generatie. Hierdoor zijn de zorgverwachtingen binnen de familie soms niet meer met elkaar verenigbaar, wat aan beide kanten spanningen, stress, of zelfs een breuk oplevert. Als gevolg kan dit in sommige gevallen leiden tot terugtrekking of verenzaming van de ouderen.

Yerden geeft aan dat veel gezondheidsklachten van migranten van lichamelijke en psychosomatische aard zijn, wat mogelijk verband houdt met het leven als arbeidsmigrant: migratiespanningen en zware arbeidsomstandigheden.⁹ Uit de interviews afgenomen binnen het Groningen-onderzoek bleek bovendien dat voor migranten het verouderingsproces eerder inzet en gepaard gaat met meer klachten (die vaak al beginnen bij 50-plus, vergelijkbaar met 65-plus voor autochtonen). Voor vrouwen, die vaak alle huishoudelijke taken op zich nemen en minder buitenshuis verkeren dan hun man, kan daarnaast het gebrek aan sociale interactie met de omgeving een grote impact hebben op hun mentale gezondheid.

Tevens spelen psychosociale problemen een rol. Er is veel onwetendheid over bepaalde ziektebeelden, zoals depressie, wat juist veel voorkomt bij ouderen. Men weet niet wat depressiviteit is, en ook klachten als vergeetachtigheid worden weinig gerapporteerd als gevolg van onbekendheid met dementie en het taboe dat daar nog op rust. Een mening die veelal gedeeld wordt door consultants en ouderen zelf is dat hoewel dergelijke klachten niet (gauw) worden uitgesproken, symptomen van depressie en dementie relatief veel voorkomen binnen deze groep.¹⁰

Regelmatig wordt gerapporteerd dat ouderen terugrijpen op het verleden en dat plaatsen, gebeurtenissen en mensen uit hun jeugd weer belangrijker worden. Ook op het gebied van taal wordt anekdotisch gemeld dat migranten weer terugvallen op het spreken van hun moedertaal. Onderzoek naar tweede taal regressie laat echter zien dat dit niet structureel kan worden aangetoond.¹¹

Van tweede taalverlies (dus het verlies van het Nederlands) is bij deze groep nauwelijks sprake, omdat het taalniveau vanaf het begin al laag was. Te-

gelijktijd neemt de tweede taal wel steeds een belangrijkere plaats in het leven van de oudere migrant in, op een moment dat de tweede taal sprekers (de kinderen) veelal geen intensieve hulp meer kunnen bieden. Samen met de laaggeletterdheid verandert als gevolg de positie van de migrant als autonoom individu binnen de Turkse gemeenschap, snel in een kwetsbaar mens dat afhankelijk is van mensen die de Nederlandse taal beheersen.

De taalgeschiedenis van Turkse migranten

Toen de eerste Turkse seizoenarbeiders in Nederland arriveerden, was het spreken van de Nederlandse taal niet een prioriteit. Omdat de arbeidskrachten die Nederland wierf hier aanvankelijk tijdelijk zouden verblijven vonden beide partijen, de Nederlandse overheid en de seizoenwerkers zelf, het niet nodig tijd en aandacht te investeren in de Nederlandse taal (hoewel de liberalen deze noodzaak al wel zagen!). Daarnaast werd de officieel gerekruteerde migranten veelal huisvesting aangeboden in pensions vlakbij de fabrieken waar ze werkten. Een alternatief was om via het eigen netwerk huisvesting te zoeken, waardoor individuen en mensen die niet in een pensioen wilden verblijven naar gebieden trokken waar al Turkse familieleden of kennissen woonden. Hierdoor ontstonden hechte Turkse gemeenschappen waarin men hulp en steun zocht bij elkaar, en waarin de Turkse cultuur en tradities gemakkelijk konden worden voortgezet.

Zeker voor de vrouwen, die op latere leeftijd dan hun man naar Nederland emigreerden en hier terecht kwamen in een hechte Turkse gemeenschap, was de behoefte Nederlands te spreken in eerste instantie niet erg groot. Het gastarbeider netwerk en later het Turks-etnische netwerk vormde de spil van het dagelijks leven van de Turkse migranten in Nederland. In de inleiding van zijn boek over mantelzorg binnen de Turkse gemeenschap geeft Ibrahim Yerden aan dat het traditionele gemeenschapsleven dat de Turkse migranten gewend waren van het Turkse platteland, gereproduceerd werd in de sterk geïnstitutionaliseerde Nederlandse samenleving. Door de vorming van hechte Turkse gemeenschappen en het geïnstitutionaliseerde karakter van de Nederlandse samenleving konden de Turkse migranten zich goed redden in Nederland zonder het beheersen van de Nederlandse taal.

De huidige (taal)positie van oudere migranten in Nederland

De grote culturele en geografische afstand tussen het leven van de oudere migranten nu en het leven

uit hun jeugd, benadrukt een gevoel 'anders' te zijn. Warnes e.a. beargumenteren dat oudere migranten, ongeacht de context waarin zij zich bevinden, altijd een aparte groep vormen die speciale aandacht verdient: 'Onder hen bevinden zich een aantal van de meest achtergestelde en sociaal buitengesloten, en een aantal van de meest welvarende en wel onderlegde individuen, maar ze zijn allemaal in meer of mindere mate benadeeld door een interactie tussen sociaal beleid en een "anders zijn" doordat ze leven in een buitenland'.¹²

Deze interactie die Warnes e.a. beschrijven tussen sociaal beleid en een gevoel anders te zijn is ook terug te vinden in de gesprekken met de vrouwelijke Turkse informaten die deelnemen aan het Groningen-onderzoek. Zij geven aan dat ze van veel voorzieningen geen gebruik maken omdat ze er ten eerste niet van op de hoogte zijn (doordat ze bijvoorbeeld aankondigingen van informatiebijeenkomsten niet kunnen lezen), en ten tweede omdat ze het gevoel hebben 'er niet tussen' te passen.

Deze redenen hebben onder andere een talige grondslag. Veel informatiebijeenkomsten voor senioren worden bijvoorbeeld kenbaar gemaakt via kranten, huis-aan-huis folder verspreiding en posters. Door de grote mate van laaggeletterdheid worden deze bijeenkomsten vaak gemist. Ook stapt een Turkse oudere nu eenmaal niet makkelijk een dagopvang voor senioren binnen waar iedereen Nederlands praat. De culturele en talige verschillen tussen de autochtone ouderen en sommige migrant-ouderen zijn dermate groot dat bepaalde groepen zich ongemakkelijk voelen bij de weinig hiërarchische, op de Nederlandse cultuur gestoelde benadering van zorg en sociale ondersteuning. Zelfs hier zou men dus kunnen spreken van een (intra) generatiekloof.

Interculturele gelijkheid

Op dit punt is het interessant de vragen die aan het begin van dit artikel zijn gesteld weer aan te halen. Inderdaad lijkt het erop dat de tweede generatie migranten een wankel brug vormt tussen de Turkse oudere en de zorgmaatschappij. De hiërarchische structuur van het Turkse (mantel)zorgsysteem botst echter met onze egale, gelijkwaardige benadering van sociaal georganiseerde zorg, en daarnaast met de verschoven familieverhoudingen (en gepaarde spanningen) als gevolg van de grote talige afhankelijkheid. Het heersende idee dat Nederland, met het nieuwe zorgstelsel, een voorbeeld zou kunnen nemen aan de Turkse mantelzorg, berust daarom slechts op een illusie. Het teruggeven van het zorginitiatief aan de burger en de verdwijning van speciale voorzieningen

voor bepaalde groepen is een liberaal wenselijk idee, maar het is ook van belang daarbij te beseffen dat dit nu alleen gelijkheid bevordert vanuit een Nederlands cultureel oogpunt.

Om gelijkheid te stimuleren kan het, paradoxaal genoeg, soms wenselijk zijn om bepaalde groepen juist verschillend te benaderen. De politiek (liberale) filosoof Brian Barry omschreef het als volgt: 'Een speciale behandeling voor leden van achtergestelde groepen kan alleen worden verantwoord zo lang ongelijkheid voortduurt. We kunnen daarom stellen dat het doel van een speciale behandeling voor leden van deze groepen is om de noodzaak voor deze speciale behandeling zo snel mogelijk te laten verdwijnen'.¹³

Zoals Warnes e.a. hierboven beargumenteren dat oudere migranten altijd een gevoel van 'anders zijn' hebben als gevolg van hun minderheidspositie en het sociale beleid, zegt Barry dat wanneer een culturele groep zich in een positie bevindt waarin het niet kan profiteren van de middelen en kansen die er standaard zijn voor anderen, zij een andere benadering verdienen om deze ongelijkheid weg te nemen.

Het afschaffen van speciale voorzieningen voor allochtone ouderen, zoals de tolkentelefoon, bevordert de zelfstandigheid voor deze groep op dit moment niet en is daarom nu (nog) niet wenselijk. Wil de liberale politiek zelfstandigheid in de zorg bevorderen, dan moet zij daarbij oog houden voor de interculturele verschillen tussen groepen. Er moet gekeken worden naar oplossingen om, op den duur, speciale voorzieningen overbodig te maken of te integreren in een standaard zorgbeleid, en dit zou kunnen met kleine aanpassingen aan de benadering van verschillende groepen ouderen.

Wat is het vervolg?

Het huidige onderzoek is gericht op het bevorderen van de zelfstandigheid van deze groep ouderen door middel van taal. Hoewel het leren van een nieuwe taal wat stroever kan gaan met het ouder worden, is het taalvermogen niet slechts een aflopende zaak. Het vergt alleen een andere kijk op het 'leren' van een taal. Met een aantal kleine aanpassingen zou het leven van deze ouderen al een stuk zelfstandiger kunnen zijn: goed voor hun eigen welbevinden en dit past in het plaatje van het huidige zorgbeleid: zo lang mogelijk op eigen benen kunnen staan, met behulp van het eigen netwerk en nabije voorzieningen.

Concluderend stelt dit artikel dat succesvol (onafhankelijk) anderstalig oud worden gepaard moet gaan met het creëren van mogelijkheden om deze zelfstandigheid te behouden en te bevorderen. Het

opzetten van speciale (talige) voorzieningen kan, zoals beargumenteerd, dit proces hierbij ondersteunen. Wellicht dicht dit niet direct de talige kloof tussen allochtone en autochtone ouderen. Wel kunnen deze voorzieningen helpen de inter-generatiele spanningen binnen de Turkse groep te verlichten.

Mevr. A. Pot, MA is promovenda aan de Rijksuniversiteit Groningen binnen de afdeling Toegepaste Taalwetenschap. Hier verdiept zij zich in de (tweede-) taalsituatie van oudere Turkse migranten in Nederland.

Noten:

- 1) H. Giesbers, A. Verweij en J. De Beer, 'Vergrijzing: wat zijn de belangrijkste verwachtingen voor de toekomst?' *Volksgezondheid Toekomst Verkenning, Nationaal Kompas Volksgezondheid*, Bilthoven, RIVM, 2013.
- 2) P.H. Irving, (red.) *The upside of aging: How long life is changing the world of health, work, innovation, policy, and purpose*, Hoboken, 2014.
- 3) C. van Duin en L. Stoeldraijer, *Bevolkingsprognose 2014–2060: groei door migratie*, Centraal Bureau voor de Statistiek, 2014.
- 4) M. van Niekerk, *De tijd zal spreken: Antilliaanse en Turkse ouderen in Nederland*, Amsterdam, 1991.
- 5) I. Yerden, *Zorgen over zorg: traditie, verwantschapsrelaties, migratie en verzorging van Turkse ouderen in Nederland*. Amsterdam, 2000.
- 6) A. Walker, *Understanding quality of life in old age*. Maidenhead, 2005.
- 7) G. Christopher, *The psychology of ageing: From mind to society*. Basingstoke, 2014, p. 152.
- 8) Bijvoorbeeld de casus in Mies van Niekerks studie, M. van Niekerk, *De tijd zal spreken*.
- 9) I. Yerden, *Zorgen over zorg*.
- 10) R. Schellingerhout, *Gezondheid en welzijn van allochtone ouderen*, Sociaal en Cultureel Planbureau, 2004.
- 11) M. Keijzer, *Last in first out? An investigation of the regression hypothesis in Dutch emigrants in Anglophone Canada*, Amsterdam, 2007.
- 12) Vrij vertaald naar A.M. Warnes, e.a., 'The diversity and welfare of older migrants in Europe', *Ageing and Society*, 2004, jrg. 24, nr. 3, pp. 307-326, daarin p. 307.
- 13) Vrij vertaald naar B. Barry, *Culture and equality: An egalitarian critique of multiculturalism*. Cambridge, 2001, p. 13.

– Fleur de Beaufort –

Hoe denkt u als liberaal over het basisinkomen? De ene liberaal ziet er de gewenste vereenvoudiging van ons stelsel van belastingen en uitkeringen in. Diverse uitkeringen en toeslagen – die bovendien fraudegevoelig zijn – kunnen worden afgeschaft en in plaats daarvan krijgt iedereen een vaste som geld. De andere liberaal gruwelt bij deze geïnstitutionaliseerde vorm van herverdeling. Fleur de Beaufort licht het concept ‘basisinkomen’ vanuit historisch perspectief toe en beschrijft de voor- en nadelen ervan.

De jaarlijkse zomerse komkommertijd in de politiek werd dit keer door sommigen aangegrepen om zoveel mogelijk geesten rijp te maken voor het basisinkomen. Hoewel discussie over een onvoorwaardelijk basisinkomen voor iedere burger niet nieuw is, was invoering van dit idee in Nederland nog nooit zo nabij. Maar liefst dertien gemeentes willen gaan experimenteren met (een vorm van) het basisinkomen, terwijl nog eens een kleine dertig anderen serieus nadenken over proeven met dit fenomeen. Bovendien is er een *single-issue* partij – de Basisinkomen Partij – die uiterlijk in 2017 wil meedoen bij de landelijke verkiezingen.¹ Lokaal was deze partij al eerder actief bij verkiezingen, maar tot op heden met relatief weinig succes.

Het aardige bij de discussie rondom het basisinkomen is dat voor- en tegenstanders niet eenvoudig in te delen zijn in links en rechts. Socialisme en liberalisme staan hier, wellicht tegen alle verwachtingen in, niet tegenover elkaar. Integendeel. De SP kan met de VVD of het CDA strijden tegen het basisinkomen, terwijl GroenLinks met de PvdA en D66 op kan trekken voor invoering van het basisinkomen. De verdeeldheid gaat zelfs verder en manifesteert zich ook binnen partijen; zowel onder liberalen als onder socialisten bestaan uitgesproken voor- en tegenstanders. Dat maakt het fenomeen ‘basisinkomen’ uitermate interessant voor een nadere beschouwing.

Historische achtergrond

Ideeën over vormen van een (onvoorwaardelijk) basis- of minimuminkomen voor alle volwassenen in een samenleving zijn al heel oud en variëren van een gegarandeerd bestaansminimum voor iedereen of slechts voor degenen die het nodig hebben via een onvoorwaardelijke, eenmalige som geld voor

iedereen tot een combinatie van beiden: het basisinkomen, zoals dat vandaag de dag ter discussie staat. Diverse denkers hebben met hun ideeën bijgedragen aan de discussie over zaken als sociale zekerheid, de noodzaak tot een bestaansminimum of zelfs een onvoorwaardelijk basisinkomen voor iedereen. Alvorens in te gaan op de voor- en nadelen van een onvoorwaardelijk basisinkomen wordt hierna in kort bestek verkend hoe deze ideeën zich ontwikkelden.

De humanisten filosofeerden reeds in de zestiende eeuw over een minimum inkomen voor alle leden van een gemeenschap. De Engelse humanist Thomas More publiceerde in 1516 zijn werk *Utopia*, waarin hij uit onvrede over de politieke en economische situatie in zijn land de contouren van een ideale staat schetste. More koppelt het belang van een minimaal inkomen voor iedereen aan de strijd tegen diefstal. In zijn tijd waren strenge straffen heel gebruikelijk, en niet alleen voor zware criminelen, maar ook voor ‘lichtere’ vergrijpen als diefstal. De hoofdpersoon uit het boek – Raphael Hythlodæus – was van mening dat verhangingsstraf voor dieven onrechtvaardig was, maar bovendien ook weinig effectief. De dreiging van geen enkele straf zou dieven op andere gedachten brengen, indien diefstal voor hen de enige manier is om aan voedsel te komen om te kunnen overleven. In *Utopia* is diefstal geen keuze, maar een noodzakelijk kwaad om in leven te blijven, en precies dat probleem zou moeten worden opgelost, aldus More. *‘Instead of inflicting these horrible punishments, it would be far more to the point to provide everyone with some means of livelihood, so that nobody’s under the frightful necessity of becoming, first a thief, an then a corpse.’*² Hierbij zij wel opgemerkt dat *Utopia* niet is geschreven als praktijkvoorbeeld, doch als satire.

Het idee van een gegarandeerd bestaansmini-

mum voor iedereen werd serieuzer uitgewerkt door de Spaanse humanist Johannes Ludovicus Vives, goed bevriend met Thomas More. In 1526 richtte hij zich met de verhandeling *De Subventione Pauperum* – in 1533 vertaald als *Secours van den Aermen* – tot het stadsbestuur van Brugge. Vives bepleit hierin een centraal georganiseerd lokaal armenbeleid, dat voorzag in een bestaansminimum voor alle inwoners van een lokale gemeenschap. Hij onderbouwde zijn pleidooi niet met een beroep op rechtvaardigheid, doch op efficiëntie bij het vervullen van de moreel verplichte liefdadigheid. Lokale overheden konden in de ogen van de humanist veel efficiënter beoordelen wie in aanmerking kwam voor armenzorg dan de kerken die tot dan toe deze taak op zich namen. Het idee werd door Karel V overgenomen in zijn *Eeuwige Edict* van 1531, waarmee de basis werd gelegd voor gemeenschappelijke wetgeving voor gewesten in de Habsburgse Nederlanden, en waarin steden werden verplicht tot instelling van een stedelijk armenfonds – de ‘gemene beurs’. Het bestaansminimum was hierbij alleen beoogd voor degenen die het nodig hadden. Notabelen zouden de ‘gemene beurs’ beheren.

Het bestaansminimum was bij Vives nog niet onvoorwaardelijk. Armen moesten het verdienen door zich bereid te tonen tot werken, waarbij voor iedereen wel iets van werk te vinden was, aldus Vives. Hij meende weliswaar dat zelfs degenen die hun inkomen hadden verspild door gokken, hoerenloperij of excessieve luxe, niet van de honger mochten sterven en dus recht hadden op voedsel. Echter voor deze mensen gold wel dat het een dusdanig kleine hoeveelheid moest zijn dat ze net niet sterven van de honger, maar nog wel moesten leven met het hongergevoel. Alleen zo konden ze dienen als voorbeeld voor anderen en werden ze geprikkeld te werken. Vives was van mening dat er voor iedereen wel een passend klusje was in de samenleving. Niet alleen zouden de armen zo bijdragen aan hun eigen inkomen, het verhinderde hen ook zich te laten verleiden door slechte ideeën en daden die ze zouden krijgen wanneer ze niets om handen hadden. Met zijn ideeën legde Vives de basis voor algemene armenzorg van staatswege.

Diverse Verlichtingsdenkers borduurden voort op de ideeën die humanisten eerder publiceerden over een bestaansminimum. Echter tegen het einde van de 18e eeuw ontstonden nieuwe ideeën over eigendom en herverdeling. De Brits-Amerikaanse politiek filosoof en activist Thomas Paine – één der Amerikaanse *Founding Fathers* – publiceerde in 1797 het pamflet *Agrarian Justice*, waarin hij ingaat op het

individuele eigendomsrecht.

It is a position not to be controverted that the earth, in its natural uncultivated state was, and ever would have continued to be, the common property of the human race. In that state every man would have been born to property. [...] But the earth in its natural state, as before said, is capable of supporting but a small number of inhabitants compared with what it is capable of doing in a cultivated state. And as it is impossible to separate the improvement made by cultivation from the earth itself, upon which that improvement is made, the idea of landed property arose from that inseparable connection; but it is nevertheless true, that it is the value of the improvement only, and not the earth itself, that is individual property. Every proprietor, therefore, of cultivated land, owes to the community a groundrent (for I know of no better term to express the idea) for the land which he holds; and it is from this groundrent that the fund proposed in this plan is to issue.³

Paine legt even verderop uit dat er een *National Fund* gecreëerd zou moeten worden, ‘out of which there shall be paid to every person, when arrived at the age of twentyone years, the sum of fifteen pounds sterling, as a compensation in part, for the loss of his or her natural inheritance, by the introduction of the system of landed property. And also, the sum of ten pounds per annum, during life, to every person now living, of the age of fifty years, and to all others as they shall arrive at that age.’⁴ Daar waar Paine nog de nadruk legt op het gemeenschappelijk eigendom van de aarde als basis voor de eenmalige vergoeding die iedereen toekwam, werkten latere denkers het idee verder uit op basis van rechtvaardigheid en kansgelijkheid. Onafhankelijk van iemands achtergrond zou de eenmalige uitkering van een bepaalde som geld bij het bereiken van de achttienjarige leeftijd iedereen een rechtvaardige kans geven op een goede start, zo de gedachte.

In het in 1795 postuum gepubliceerde werk van Marie Jean Antoine Nicolas de Caritat, Marquis de Condorcet *Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain* werd ook al kort het idee geponeerd om iedereen die de leeftijd bereikte waarop hij zelf kon gaan werken en een nieuw gezin kon stichten te voorzien van een eenmalig startkapitaal. Condorcet werkte dit specifieke idee echter niet verder uit. In zijn werk schetste hij hoofdzakelijk de con-

A Thomas Paine, ‘Agrarian Justice’, p. 613. Paine was nadrukkelijk van mening dat het *National Fund* aan iedereen – rijk en arm – moest uitkeren, omdat iedereen eigendomsrecht bezat. ‘It is wrong to say God made rich and poor; He made only male and female; and He gave them the earth for their inheritance. . .’, Ibidem, p. 609.

touren van een stelsel van sociale zekerheid voor alle burgers, zoals dat in de negentiende en twintigste eeuw in veel West-Europese landen werd ingevoerd. Naast het opheffen van onrechtvaardige ongelijkheid, onzekerheid en armoede, meende Condorcet dat een stelsel van sociale zekerheid ook corruptie en diefstal zou kunnen voorkomen – dezelfde redenering volgend als de humanisten eerder deden.⁴

Vanuit een andere hoek kwam er al vroeg in de 19e eeuw waarschuwend kritiek op te veel staatsbemoeienis met armenzorg via herverdeling. De Franse filosoof Alexis de Tocqueville hield na een reis door Engeland in 1833 voor het Koninklijk Academisch Genootschap van Cherbourg de rede *Mémoire sur le pauperisme* uit. Daar waar andere denkers filosoferen over de mogelijkheden van sociale zekerheid, een bestaansminimum voor wie het nodig heeft of een eenmalig startkapitaal voor iedereen, ziet Alexis de Tocqueville vooral gevaren. ‘Zoals alle georganiseerde wezens heeft de mens een natuurlijke hang naar ledigheid. Er zijn echter twee drijfveren die hem tot werken bewegen: de noodzaak om in leven te blijven en de wens om zijn levensomstandigheden te verbeteren.’⁵ Door van staatswege armenzorg beschikbaar te stellen worden deze essentiële prikkels bij mensen weggenomen.

Armoede was voor Tocqueville een weliswaar hardnekkig probleem, maar ook een logisch gevolg van economische vooruitgang. De Fransman was uitermate sceptisch over de mogelijkheid om ongelijkheid, onvrede en armoede op te lossen via armenzorg van staatswege. Niet alleen omdat het de belangrijke prikkels tot werken bij mensen zou wegnemen, maar ook omdat in deze bodemloze put altijd weer nieuwe noden zouden worden gevonden die om verlichting vroegen. Bovendien maakte het anonieme karakter van publieke armenzorg, dat beelden geen enkele morele noodzaak voelden om verandering in hun situatie te brengen. Tocqueville verwachtte meer van particuliere armenzorg, de individuele plicht van burgers die het zich konden veroorloven. Omzien naar elkaar op deze wijze, schept een band tussen geveer en ontvanger, waarbij de laatste de morele plicht zou voelen, aldus Tocqueville, om ten minste goed met de gift om te gaan en daarnaast om er alles aan te doen in de toekomst niet meer op liefdadigheid aangewezen te zijn.

Het spreekt voor zich dat Tocqueville een onvoorwaardelijk basisinkomen voor iedereen als funest zou bestempelen. Toch werd door anderen voortgeborduurd op eerdere ideeën omtrent een bestaansminimum of een eenmalig startkapitaal. Dit

mondde uiteindelijk uit in het huidige plan van een onvoorwaardelijk basisinkomen voor iedereen. Utopisch socialist Charles Fourier legde in 1836 met zijn gedachtegoed de basis voor het onvoorwaardelijk basisinkomen, al beperkt hij het nog alleen tot degenen die het echt nodig hebben. In *La Fausse Industrie* beargumenteert Fourier dat de aantasting van eenieders fundamentele recht om te jagen, te vissen, vruchten te plukken of z'n vee te laten grazen op de gemeenschappelijke gronden, impliceert dat de samenleving het aan degenen die niet in hun eigen behoefte kunnen voorzien verschuldigd is te zorgen voor een slaapplek in een zesde klasse hotel en voor drie bescheiden maaltijden per dag.

Verskillende discipelen van Fourier – Fourieristen – werkten deze ideeën verder uit, steeds in de overtuiging dat de garantie van een minimum, geen afbreuk zou doen in de bereidheid alles daarenboven te verdienen door te werken. Ook een voor liberalen zeer bekende denker, de Britse filosoof John Stuart Mill, heeft zich in zijn werk *Principles of Political Economy* uitgelaten over het basisinkomen. ‘*The most skilfully combined, and with the greatest foresight of objections, of all the forms of Socialism, is that commonly known as Fourierism. This System does not contemplate the abolition of private property, nor even of inheritance; on the contrary, it avowedly takes into consideration, as elements in the distribution of the produce, capital as well as labour. [...] In the distribution, a certain minimum is first assigned for the subsistence of every member of the community, whether capable or not of labour. The remainder of the produce is shared in certain proportions, to be determined beforehand, among the three elements, Labour, Capital, and Talent.*’⁶ Naast een basisinkomen voor iedereen, bleef er bij Mill dus wel ruimte voor ‘ongelijkheid’ bij de verdeling van de overige middelen.

Voor- en nadelen van een onvoorwaardelijk basisinkomen

In de recente discussie omtrent de invoering van een onvoorwaardelijk basisinkomen voor iedereen gaat het om een maandelijks toelage van zo'n duizend euro, waar niets tegenover staat. Dit basisinkomen ligt daarmee rond de armoedegrens, maar ontvangers hebben het recht om zoveel bij te verdienen als ze zelf wenselijk vinden. Welke argumenten gebruiken voor- en tegenstanders vandaag de dag om duidelijk te maken dat het onvoorwaardelijk basisinkomen er al dan niet zou moeten komen?

Voorstanders van dit basisinkomen zien een aantal voordelen. Zo maakt het onvoorwaardelijk basis-

inkomen een einde aan de armoedeval, als gevolg waarvan het voor bijstandsontvangers momenteel helemaal niet loont om aan het werk te gaan. Werken levert als gevolg van de armoedeval immers relatief minder, hetzelfde of slechts een klein beetje meer op dan de bijstand, met name doordat met het verlaten van de bijstand ook allerlei aanvullende inkomensregelingen en subsidies vervallen. Bij het basisinkomen, zo de gedachte van voorstanders, kunnen mensen bijwerken, met behoud van wat ze toch al kregen. Daarmee loont werken en zullen mensen ondanks het 'gratis geld' geprikkeld worden de handen uit de mouwen te steken.

Een ander voordeel vinden voorstanders in het verkleinen van de overheid. Niet alleen kan het huidige ingewikkelde stelsel van sociale zekerheid met allerlei toeslagen en subsidieregelingen fors worden vereenvoudigd, ook kan worden afgezien van de vele controles (bijvoorbeeld ten aanzien van de huidige sollicitatieplicht of fraudes met toeslagen) en de hele batterij aan integratieconsulenten kan naar huis worden gestuurd. Daarmee zal in ieder geval de herverdeling 'eerlijker' worden, aldus voorstanders. Tegenwoordig verliezen immers velen die het *echt* nodig hebben, de weg in het web aan sociale zekerheidsregelingen, terwijl de slimme bijstandontvanger er met een beroep op werkelijk iedere potentiële subsidie een fraai inkomen aan weet over te houden.

Tot slot doen voorstanders een beroep op de verwachting dat mensen met een onvoorwaardelijk basisinkomen een gelukkiger en waardiger leven kunnen leiden. Niet langer geplaagd door sollicitatieplicht of controles op bijvoorbeeld samenwonen kunnen ook mensen die niet werken een waardig en gelukkig leven leiden. Over de betaalbaarheid van het idee laten voorstanders zich niet heel nadrukkelijk uit, anders dan dat ze verwachten dat het wegvallen van uitkeringen en toeslagen, alsmede het verkleinen van het ambtenarenapparaat, de kosten wel zullen dekken. Enerzijds verwachten voorstanders van een onvoorwaardelijk basisinkomen dus dat mensen worden geprikkeld om toch wel aan de slag te gaan, terwijl ze anderzijds een belangrijk voordeel zien in de verwachting dat ook mensen zonder werk een gelukkig en waardig leven kunnen leiden.

Tegenstanders beginnen stevast juist met de betaalbaarheid van het idee. In een grove berekening die door verschillende economen inmiddels in de media werd gepresenteerd, kost het onvoorwaardelijk basisinkomen bijna 200 miljard euro op jaarbasis. Met het wegvallen van uitkeringen, toeslagen en heffingskortingen kan zo'n 130 miljard worden gefinancierd,

waarmee nog steeds een gat overblijft van 70 miljard, wat alleen gedicht kan worden met een forse belastingverhoging voor de werkende Nederlanders. Bovendien is in dit rekenmodel geen rekening gehouden met de mensen die als gevolg van bijvoorbeeld ziekte nog steeds een beroep op het collectief zullen moeten doen bovenop het basisinkomen.⁷

De noodzakelijke belastingverhoging zal verstorend werken voor de Nederlandse economie. Daarnaast bestaat het gevaar dat belastingverhoging leidt tot meer zwart werken, teneinde de hogere belastingen te ontduiken. Extra controle op zwart werken lijkt dan geboden, waarmee op een ander terrein juist weer meer controleurs nodig zijn.

De tegenstanders van liberale huize verzetten zich bovendien tegen de vooronderstelling waarop het idee van een onvoorwaardelijk basisinkomen is gebaseerd, namelijk dat er een grote gemeenschappelijke pot met geld is die herverdeeld kan of zelfs moet worden. Het zijn uiteindelijk de individuele werkende burgers die de collectieve middelen samenbrengen. Daarbij zijn liberalen wel degelijk bereid om mensen die buiten hun eigen schuld om (tijdelijk) niet voor zichzelf kunnen zorgen, te steunen uit de collectief samengebrachte middelen. Doch deze steun is er altijd op gericht mensen zoveel mogelijk op termijn weer op eigen benen te laten staan. De grondgedachte achter het basisinkomen past als het ware niet bij het liberale DNA.

Met name linkse tegenstanders vinden het een slecht idee dat het onvoorwaardelijk basisinkomen in feite een grote herverdelingsoperatie is waarbij ook een grote groep mensen geld ontvangt uit de collectieve middelen die dat eigenlijk helemaal niet nodig heeft. Deze tegenstanders zouden veel meer zien in alleen een bestaansminimum voor wie het nodig heeft. Ook concurrentievervalsing ligt, aldus tegenstanders, op de loer. Verzekerd van een bepaald basisinkomen kunnen mensen die dat willen werk waar ze veel plezier in hebben voor minder erbij gaan doen. Terwijl er voor minder aantrekkelijk, veelal laag- of ongeschoold werk, waar relatief weinig mee kan worden verdiend, vrijwel niemand meer te vinden zal zijn.

Het optimisme van voorstanders, dat mensen toch wel zullen blijven werken of door het wegvallen van de armoedeval juist veel beter gestimuleerd worden om naast hun basisinkomen ook nog bij te verdienen, wordt door tegenstanders niet gedeeld. Integendeel, zij verwachten juist dat mensen van deze 'hangmatregeling', uitermate lui zullen worden. Er is immers, zeker voor laag- en ongeschoolden veel minder noodzaak om te werken. Het onvoorwaar-

delijke karakter van het basisinkomen maakt dat van ontvangers geen tegenprestatie wordt verwacht.

Is het mogelijk, gratis geld voor iedereen?

Bij de beantwoording van de vraag of een onvoorwaardelijk basisinkomen kan functioneren, zullen de plannen van een aantal Nederlandse gemeentes voor een proefperiode na de zomer weinig behulpzaam zijn. Deze gemeentes gaan immers in feite alleen een onvoorwaardelijk bestaansminimum toekennen aan de mensen die dat nodig hebben. Daarmee handelen ze als het ware in strijd met de huidige Wet Werk en Bijstand, die het onvoorwaardelijke karakter van dit bestaansminimum niet toestaat. Alleen wanneer een gemeente bereid zou zijn tot een daadwerkelijke pilot van het onvoorwaardelijk bestaansminimum – dus aan alle ingezetenen van die gemeente zonder verdere voorwaarden maandelijks 1000 euro overmaken – kan in de praktijk gekeken worden naar het effect van het plan.

In Finland wordt sinds deze zomer eveneens gediscussieerd over invoering van het onvoorwaardelijk basisinkomen. Het is onderdeel van het onlangs gesloten centrum-rechtse coalitieakkoord tussen de liberale Centrumpartij, de rechtse Partij voor de Finnen en de liberaal-conservatieve Nationale Coalitie Partij. Hoewel de details nog moeten worden uitgewerkt is de Finse regering daadwerkelijk van plan aan iedereen, jong en oud, arm en rijk, een basisinkomen van staatswege toe te kennen, onder gelijktijdig loslaten van de vele sociale zekerheidsregelingen. De tijd zal slechts leren of het Finse plan werkt.

Zo zijn er meer initiatieven en experimenten die weliswaar aardig klinken, maar weinig inzicht geven in de daadwerkelijke kans van slagen van het onvoorwaardelijk basisinkomen. Zo beschrijft Rutger Bregman, auteur van het boekje *Gratis geld voor iedereen. En nog vijf ideeën die de wereld kunnen veranderen* (te downloaden voor € 6,99), in een (tegen betaling toegankelijk) artikel op *De Correspondent.nl* een experiment met dertien daklozen in Groot-Brittannië.⁸ Zij kregen 3000 pond per maand, zonder verdere voorwaarden of enige steun uit de hoek van de hulpverlening, en kwamen er vrijwel allemaal beter uit. Niet alleen had het gros opeens een dak boven het hoofd, gemiddeld gaven ze allemaal bij lange na geen 3000 pond per maand uit, bovendien bleken verslavingen plotseling tot het verleden te behoren. Uiteraard zijn dertien zwervers bij lange na niet representatief en geeft het artikel te weinig achtergrondinformatie voor daadwerkelijke meningsvorming, maar voor een realist lijkt het toch een verhaal uit een sprookjesboek.

Het internationaal opererend netwerk *Basic Income Earth Network* (BIEN) houdt op zijn website nauwgezet het nieuws rondom het onvoorwaardelijk basisinkomen bij. Toch is ook daar geen overtuigend voorbeeld van een succesvol ingevoerd basisinkomen voor iedereen. Er wordt hoofdzakelijk geleund op opiniepeilingen die aantonen dat mensen enthousiast zijn over een eventuele invoering. Ook de Nederlandse ideeën over experimenten worden door BIEN instemmend aangehaald.

Het zou natuurlijk alleen maar toe te juichen zijn als een land – misschien wel Finland – of in kleiner bestek een Nederlandse gemeente, het aandurft om een echte proef te doen met het onvoorwaardelijk basisinkomen. Alleen dan zullen we er daadwerkelijk achter kunnen komen of de voorstanders of de tegenstanders het gelijk aan hun zijde hebben. Tot een dergelijke proef het tegendeel heeft bewezen ben ik uiterst sceptisch over het welslagen van een onvoorwaardelijk basisinkomen voor iedereen in een bepaalde samenleving.

Als liberaal heb ik grote moeite met de aanname die de basis vormt voor het onvoorwaardelijk basisinkomen: het bestaan van een gemeenschappelijk pot met geld ten behoeve van de herverdeling van geld. De pot moet eerst worden gevuld door individuele burgers, ten behoeve van een aantal cruciale overheidstaken – binnenlandse en buitenlandse veiligheid, zorg voor de publieke goederen, onderwijs en zorg voor degenen die buiten hun eigen schuld om echt niet op eigen benen kunnen staan. Dat vergt voldoende mensen die hun hoofd wel boven het maaiveld durven uitsteken, hard willen werken en als ondernemer voldoende risico durven nemen. Tot het tegendeel in praktijk is bewezen, is het *wishfull thinking* om aan te nemen dat die pot voldoende gevuld zal blijven om voor alle inwoners een basisinkomen te kunnen garanderen.

Zo is het ook *wishfull thinking* om aan te nemen dat mensen bovenop het basisinkomen aan het werk zullen gaan om meer te verdienen. Voor de uitdagende, leuke, leerzame banen, zullen altijd mensen te vinden zijn, maar met name laag- of ongeschoold werk is weinig verleidelijk als een bestaansminimum toch al is gegarandeerd. Toegegeven, de huidige armoedeval is een groot probleem bij het prikkelen van mensen om weer te gaan werken. Zo is ook het uitgedijde overheidsapparaat dat nodig is voor de instandhouding van het ingewikkelde sociale zekerheidssysteem in Nederland veel liberalen een doorn in het oog. Maar voor deze problemen zijn andere oplossingen. Lagere bijstand bijvoorbeeld, voor

links vloeken in de kerk, voor rechts een reële optie. Ook experimenten met een negatieve inkomstenbelasting, waarbij mensen beneden een bepaald inkomensniveau overheidssteun krijgen in plaats van een belastingaanslag, zouden hier een oplossing kunnen bieden. De vooraanstaande econoom van de Chicago School, Milton Freedman, bepleitte dit idee al in 1962 in zijn boek *Capitalism and Freedom*. Het is voor veel rechtse tegenstanders van het onvoorwaardelijk basisinkomen een reële optie, zoals ook het onderzoek naar de invoering van vlaktax nog onvoldoende is uitgewerkt. Allerlei mogelijkheden om het ingewikkelde belastingstelsel, inclusief de wirwar aan toeslagen, subsidies en inkomensafhankelijke regelingen te verminderen.

Tot slot lijkt de aanname van voorstanders dat mensen gelukkiger en waardiger kunnen leven met een onvoorwaardelijk basisinkomen voor ondergetekende gebaseerd op *wishfull thinking*. Het zal ongetwijfeld een stuk relaxter zijn wanneer de dreiging van een controle of de druk van een sollicitatieplicht achterwege blijft. Maar zou ook een gevoel als afgunst verdwijnen als gevolg van het onvoorwaardelijk basisinkomen? Wat als de buurman naast zijn 'gratis geld', grote sommen weet te verdienen met hard werken? Is het dan opeens geen probleem als hij met een Lamborghini thuiskomt, terwijl z'n buurman nog geen Ford Ka voor de deur kan zetten? Zelfs het aloude argument dat een betere inkomensverdeling zo iets hinderlijks als diefstal tegengaat, is kijkend naar de feiten toch vooral gebaseerd op *wishfull thinking*. In Nederland steelt immers vrijwel niemand meer om te overleven, diefstal is hoofdzakelijk gebaseerd op afgunst en de wens in absolute luxe te leven, daar zal een onvoorwaardelijk

basisinkomen weinig aan veranderen.

Hoewel het aardig zou zijn eens een echt experiment met het onvoorwaardelijk basisinkomen uit te voeren, lijkt het idee vooralsnog hoofdzakelijk gebaseerd op een wensdenken dat ons weinig tot niet verder zal brengen. Ik laat me graag overtuigen door het tegendeel, maar tot de praktijk een succes heeft bewezen, zal ik uiterst sceptisch blijven tegenover mensen die menen dat ze zuurverdiende centen van derden gratis aan iedereen kunnen verstrekken.

Mevr. drs. F.D. de Beaufort is wetenschappelijk medewerker bij de TeldersStichting en lid van de redactie van Liberaal Reveil.

Noten:

- 1) Zie voor meer informatie: www.basisinkomenpartij.nl.
- 2) Thomas More, *Utopia*, 1963, pp. 40-46, p. 44.
- 3) Thomas Paine, 'Agrarian Justice', in: *The complete writings of Thomas Paine*, collected and edited by Philip S. Foner, New York, 1945, pp. 605-623, p. 611.
- 4) Marie Jean Antoine Nicolas de Caritat, *Marquis de Condorcet, Outlines of an historical view of the progress of the human mind Philadelphia*, 1796, p. 621; geraadpleegd via: <http://oll.libertyfund.org/titles/1669>.
- 5) Alexis de Tocqueville, *Over het pauperisme*, 's-Hertogenbosch, 2007, pp. 25-26.
- 6) John Stuart Mill, *Principles of Political Economy*, second edition, New York, 1849, pp. 212-214.
- 7) Zie onder andere: Raymond Gradus, 'Experimenten basisinkomen zeggen helemaal niets', *MeJudice*, <http://www.mejudice.nl/artikelen/detail/experimenten-basisinkomen-zeggen-helemaal-niets>.
- 8) Zie: <https://decorrespondent.nl/10/Waarom-we-iedereen-gratis-geld-moeten-geven/384450-0b1c02bd>.

OEKRAÏNE TUSSEN DE 'RUSSISCHE WERELD' EN 'GAYROPA'

– Marc Jansen –

De relatie tussen Europa en Rusland is bekoeld, zeker na de ontwikkelingen in Oekraïne vorig jaar. Marc Jansen vertelt in deze bijdrage over het Russisch perspectief op de relatie met Europa. 'Een ongeluk kan gemakkelijk escaleren', schrijft hij. De spanning is terug van nooit weggeest.

Veertig jaar geleden ondertekenden 35 Europese en Noord-Amerikaanse landen in Helsinki akkoorden om de nieuwe orde in Europa van na de Tweede Wereldoorlog te bekrachtigen. Zo veel als er sindsdien veranderd is, ze gelden nog steeds. De Sovjetunie heeft plaatsgemaakt voor de Russische Federatie en veertien andere nieuwe onafhankelijke staten. Het Sovjetblok, de informele naam van het aan de Sovjetunie ondergeschikte verbond van landen in het oostelijke deel van Europa, is ontbonden. De Koude Oorlog tussen Oost en West kwam ten einde en wapenbeheersing werd serieus genomen. De uit de Helsinki-conferentie voortgekomen Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa (OVSE) telt inmiddels 56 lidstaten.

Na al deze ingrijpende veranderingen rezen er ideeën over nieuwe samenwerkingsvormen tussen de landen van de twee vroegere tegenovergestelde blokken in Europa. Maar daar is weinig van terechtgekomen, zo is nu wel duidelijk, zeker waar het Rusland betreft. Er valt over te discussiëren wat de redenen zijn van deze mislukking en of die er altijd al heeft ingezet. Maar helemaal sinds 2014 is er althans voor de nabije toekomst weinig kijk op een hechte samenwerking tussen de belangrijkste Europese spelers, de Europese Unie en Rusland. Een langdurige confrontatie is ook niet denkbeeldig.

De Oekraïne-crisis heeft dat zonneklaar gemaakt. Hoe heeft deze kwestie de relaties zo kunnen verkoelen? Volgens de Russen ligt Oekraïne tussen de 'Russische wereld' en 'Gayropa', twee constructies van hun propaganda, die tegelijkertijd Oekraïne ziet als een constructie zonder bestaansrecht als soevereine staat.

Voor een goed begrip moeten we teruggaan naar de omstandigheden die een kwart eeuw geleden leidden tot het ontstaan van Oekraïne als onafhankelijk land. Veel Russen zijn buitengewoon teleurgesteld door de loop die de internationale ontwikkelingen sindsdien hebben genomen. Zij betreuren het uit-

eenvallen van de Sovjetunie en vinden dat het Westen misbruik heeft gemaakt van Ruslands hieropvolgende verzwakking. Ten koste van Moskou heeft het in hun ogen bondgenootschappen uitgebreid die door de andere zijde worden gezien als Westers of zelfs anti-Russisch georiënteerd, zoals de Noord-Atlantische Verdrags-Organisatie (NAVO) en de Europese Unie (EU). Ook Helsinki's spruit, de OVSE, is in deze visie een verkeerde kant opgegaan. Hoewel zelf lid, vindt Rusland dat de OVSE te veel belang hecht aan mensenrechten en democratisering en te weinig aan het behartigen van staatsbelangen.

De Russische politicoloog Sergej Karaganov heeft uiteengezet waar het volgens Rusland nu met Europa heen moet.¹ In zijn artikel beschuldigt Karaganov, die geldt als een gematigde vertegenwoordiger van het Kremlin-standpunt en geen extremist, het Westen ervan na de val van de Sovjetunie tegenover Rusland 'een milde versie van de politiek van Versailles' te hebben gevolgd. Hij doelt op de harde houding van de overwinnaars tegenover Duitsland na de Eerste Wereldoorlog. Het Westen 'dreef de "verslagen partij" in het nauw en probeerde zijn economische, politieke en militaire belangen te controleren', aldus Karaganov. Samen met interne factoren maakte dit Rusland welhaast tot een *failed state*. Pas na 1999 ging het onder president Vladimir Poetin met Rusland weer de goede kant op, in Karaganov's ogen. Poetin stelde de Europese landen volgens Karaganov samenwerking voor om tot wat hij noemde een 'Groot Europa' te komen. De in 1994 door de EU en Rusland getekende Overeenkomst van Partnerschap en Samenwerking wilde hij vervangen door een nieuw verdrag. De EU moest de dialoog aangaan met de Euraziatische Unie (EAU) die in de maak was tussen Rusland en een aantal voormalige Sovjetrepublieken die loyaal stonden tegenover Rusland, en deze inbouwen in het Europese regelgevend raamwerk om verdere integratie mogelijk te maken.

Maar de EU sloeg al deze voorstellen volgens

Karaganov in de wind. Terwijl Rusland betrekkingen op voet van gelijkheid nastreefde, wilde de EU in zijn voorstelling Rusland in de positie van een *junior partner* houden. De EU probeerde zelfs haar invloedssfeer uit te breiden ten koste van wat Rusland als zijn invloedssfeer beschouwt, hetgeen gelijk opging met een NAVO-expansie. Het resultaat van deze 'pogingen Rusland geopolitiek vast te pinnen' (Karaganovs woorden) was allereerst de oorlog in 2008 om Zuid-Ossetië, die – zo kan men toevoegen – erop uitliep dat Rusland Georgië zijn provincies Zuid-Ossetië en Abchazië definitief afhandig maakte. Maar daarna drukte Europa volgens Karaganov Rusland alleen nog maar meer in de vijandrol.

Ook over de Westerse bemoeienis in allerlei andere delen van de wereld oordeelt Rusland negatief. Het Westen bedreef wat Karaganov noemt roekeloosheid en wetteloosheid in Joegoslavië, Irak en Lybië, en steunde de suïcidale Arabische Lente. De eerste taak vandaag zou volgens Karaganov dus een herstel van de legitimiteit van de internationale orde moeten zijn, tenzij we de wet van de jungle accepteren. Al deze omstandigheden hebben in Karaganovs ogen geleid tot de Russische reactie (in zijn woorden) op de Krim en in de Donbas. Hij ziet Ruslands optreden in het Oekraïne-conflict dus als een reactie in plaats van als eigen initiatief.

Al is het laat, aldus Karaganov, het is nog niet te laat voor een oplossing, 'een nieuw ambitieus en verenigend idee', zoals een opening van de economische, menselijke en energie-ruimte tussen de EU en de EAU. De twee zouden tot nauwere integratie moeten komen door middel van dialoog, harmonisering en regelgevende raamwerken en zo geleidelijk aan de markten opengooien. Karaganov wil de relaties liever niet weer toespitsen op wapenbeperking. De OVSE moet worden hervormd (net als Moskou bedoelt hij: minder gericht op mensenrechten en democratisering) en de Helsinki-akkoorden moeten plaatsmaken voor een nieuw verdrag (in dezelfde zin). Heel iets anders dus dan de huidige sancties.

Krijgt Karaganov zijn zin, dan komt er een 'Groot Europa', gedomineerd door Rusland met zijn nucleaire en conventionele wapenoverwicht en zoals we hebben gezien niet aan banden gelegd door verdere wapencontrole. Hij ontraadt West-Europa 'zijn hoofd opnieuw onder de vleugel van de VS te steken'; de VS moeten er dus buiten blijven. Het zou niet alleen een Nieuw Helsinki zijn, men zou het net zo goed een Nieuw Jalta kunnen noemen. De ineenstorting van de Sovjetunie zou eindelijk zijn rechtgetrokken.

Een kort uitstapje naar de geschiedenis. Eeuwenlang zijn de Russen altijd onderdanen geweest van een rijk, dat zelfs na zijn val in 1917 zijn enorme expansie voortzette, nu als de Sovjetunie. Als onderdanen werden zij nooit burgers, ontwikkelden zij nooit een burgerlijke identiteit. Hun identiteit werd bepaald door een rijk in plaats van een natie. In de woorden van de Britse historicus Geoffrey Hosking: 'Groot-Britannië had een rijk, maar Rusland was een rijk – en is het misschien nog steeds.'² Na 1991 kregen de Russen de kans iets nieuws te beginnen in de vorm van een natiestaat, misschien kleiner in omvang maar met een democratische potentie. Of zij hadden te kiezen voor de voortzetting van een Russisch rijk dat zich opnieuw tot Kiev of nog verder kon uitstrekken, maar ten koste van de democratie en een vrije economie.

Om op Sergej Karaganovs redenering terug te komen, moet de Europese Unie inderdaad met de Euraziatische Unie een 'gemeenschappelijke economische ruimte van Lissabon tot Vladivostok' vormen? Alleen al de volkomen verschillende gaardheid van de twee pleit tegen dat idee. De EU is een echt integratieproject, de Euraziatische integratie is van bovenaf opgelegd en dient vooral Ruslands geopolitieke ambities. Dat laat wel het probleem open wat er moet gebeuren met de Europese landen die zich niet bij de Euraziatische Unie willen aansluiten maar vooralsnog geen toegang hebben tot de Europese Unie: de 'grijze zone' van wat de EU het 'Oostelijk Partnerschap' heeft gedoopt. De EU heeft hen associatie-overeenkomsten aangeboden, maar Rusland vindt dat ze binnen zijn 'belangensfeer' vallen en kent hen op zijn best slechts een beperkte soevereiniteit toe. Is Rusland niet in staat zijn ideeën aangaande een Groot Europa te verwezenlijken, dan zal het die belangensfeer blijven opeisen en waar mogelijk uitbreiden. Na het failliet van het communisme en het sovjetidee, is het meest voor de hand liggende concept hiervoor nu de *Roesski mir*, de 'Russische wereld'.

Tegen de *Roesski mir* als cultureel concept valt weinig bezwaar te maken. Buiten Rusland wonen inderdaad miljoenen Russen, om nog te zwijgen van de mensen die Russisch spreken of kennen. Europa kent allerlei netwerken als de Duitse Goethe-instituten en de Franse Maisons Descartes, die belangstelling willen wekken voor verschillende talen, literaturen en culturen, dus waarom geen Russische tegenhanger? Maar de *Roesski mir* is niet slechts een cultureel, maar in de eerste plaats een geopolitiek concept. Toen *Roesski mir* in 2007 als culturele stichting in het buitenland werd opgezet, verdach-

ten Westerse staatsveiligheidsdiensten zijn centra er al meteen van vooral de belangen van de Russische staat te vertegenwoordigen.

Toen de Sovjetunie uiteenviel, kwamen miljoenen Russen opeens buiten de grenzen van Rusland te wonen, in Oekraïne, Kazachstan, de Baltische landen of elders. Het zou om 25 miljoen van zulke Russen zijn gegaan. Meteen al waren er politici en andere meer en minder prominente Russen die op zijn minst grensveranderingen voorstelden of daarmee dreigden. Voor het moment kon een Joegoslavisch scenario echter worden voorkomen, al ontstond wel een aantal kleinere conflicten zoals in Nagorny Karabach en Transnistrië.

In de loop van de jaren negentig liep het aantal Russen buiten Rusland hard terug. Sommigen waren blijkbaar in staat etnisch een andere identiteit te kiezen, veel anderen vertrokken. Ook was er een negatieve bevolkingsgroei onder Russen in het algemeen: er stierven meer mensen dan er geboren werden. Maar er zijn nog steeds vele miljoenen van hen over.

Al in de Jeltsin-jaren begon Moskou onderscheid te maken tussen het echte buitenland en het zogenaamde 'nabije buitenland': de andere vroegere Sovjetrepublieken. Het suggereerde daarmee dat zij niet meer dan een beperkte soevereiniteit hadden. Het steunde ook een separatistische Russische beweging op de Krim en roerde de trom over het feit dat honderdduizenden Russen in Letland en Estland het staatsburgerschap onthouden werd. Dit gaf Rusland de mogelijkheid hen protectie te bieden en de kwestie te gebruiken als instrument van de buitenlandse politiek. Maar pogingen tot landjepik met het argument dat er daar Russen woonden, waren er destijds nog niet.

De protagonisten ervan rekenen niet alleen de Russen maar ook de Oekraïners en Wit-Russen tot de *Roesski mir*. De dissidente schrijver Alexander Solzjenitsyn al vond de Oekraïners en Wit-Russen één volk met de Russen en eiste bovendien het door veel Russen bewoonde noordelijke deel van Kazachstan (als 'Zuid-Siberië') voor Rusland op. Anderen willen ook alle Russisch-orthodoxe gelovigen meertellen, of zelfs alle mensen die Russisch spreken, zich verbonden voelen met de Russische cultuur en tradities, of die op zijn minst een deel van hun geschiedenis met de Russen delen, bijvoorbeeld de Overwinning op het Fascisme in de Grote Vaderlandse Oorlog (onze Tweede Wereldoorlog). Het is, kortom, een uiterst rekbaar concept dat dienovereenkomstig wordt gebruikt.

Al op nieuwjaarsdag van 1994 heette toen nog

president Boris Jeltsin Russische 'medevaderlanders' (*sootetsjestvenniki*), zoals hij ze noemde, welkom in Rusland en beloofde hen bescherming van hun rechten en belangen door de Russische regering. President Dmitri Medvedev ging in juli 2008 een stap verder en stemde officieel in met een nieuw concept van de buitenlandse politiek, dat 'bescherming van de rechten en wettige belangen van Russische burgers en medevaderlanders in het buitenland' hoog in het vaandel had geschreven. De Russische diaspora werd tot 'partner' in Ruslands buitenlandse politiek verklaard. Osseten en Abchazen in twee provincies die zich hadden losgemaakt van Georgië kregen Russische paspoorten. Toen er in augustus 2008 een oorlog met Georgië uitbrak, konden Russische troepen hen dus als Russische burgers gewapende bescherming bieden. In oktober 2009 keurde het Russische parlement een wet goed die toestond Russische troepen in het buitenland in te zetten om Russische en Russischtalige minderheden te beschermen.

Eind 2006 vestigde president Vladimir Poetin op een bijeenkomst met Russische taalkundigen in Sint-Petersburg in het bijzonder de aandacht op de woordcombinatie *Roesski mir*, 'Russische wereld'. Het concept werd nu een politiek instrument. De 'Russische wereld' omvatte volgens Poetin 'alle mensen voor wie de Russische taal en de Russische cultuur dierbaar zijn, waar ze ook mogen wonen, in of buiten Rusland'.³

Toen de crisis rondom dat land tot uitbarsting kwam, plaatste Vladimir Poetin, die tussenpaus Medvedev in 2012 weer als president was opgevolgd, ook Oekraïne heel duidelijk binnen deze context. Hij zag de oorlog op de Krim en in de Donbas als een legitieme strijd voor de rechten en belangen van de mensen daar die in zijn ogen tot de Russische wereld behoorden. Op 1 juli 2014 had hij het in een toespraak over 'onze medevaderlanders, Russische mensen, mensen met een andere etnische achtergrond, hun taal, geschiedenis, cultuur, hun legitieme rechten': 'Als ik over Russische mensen en Russischtalige burgers spreek, bedoel ik mensen die deel willen uitmaken van de brede Russische wereld, niet noodzakelijkerwijs van Russische etniciteit, maar iedereen die zich een Russisch mens voelt.'⁴ Weinig verbazingwekkend noemde Poetin de Oekraïners bij herhaling 'één volk' met de Russen, waarbij hij als aanduiding voor Zuidoost-Oekraïne een oude koloniale term uit de mottenballen haalde: Novorosiia of 'Nieuw-Rusland'. Russen en Oekraïners zijn 'één volk, met een gemeenschappelijke geschiedenis, met een gemeenschappelijke cultuur, met gemeen-

schappelijke spirituele wortels', vertelde Poetin het Petersburgse internationale economische forum nog onlangs, in juni 2015. En wat er ook gebeurt, zo voegde hij er ominus aan toe, uiteindelijk zijn zij gedoemd een 'gezamenlijke toekomst' te hebben.⁵

Hij mag dan steeds zijn blijven ontkennen dat Rusland direct betrokken is bij de oorlog in de Donbas, Poetin eist voor Rusland speciale rechten op in Oekraïne die haaks staan op de soevereiniteit van dat land. In juni 2014 verklaarde hij in een toespraak: 'Wij zullen de etnische Russen in Oekraïne altijd beschermen, net als dat deel van de Oekraïense bevolking dat zich etnisch, cultureel en taalkundig onafscheidelijk verbonden voelt met Rusland, dat zich deel voelt uitmaken van de bredere Russische wereld'.⁶ De 'andere' Oekraïners, zij die geen deel willen uitmaken van de Russische wereld, worden door Poetin en zijn collega's ondertussen weggezet als miserabele 'Bandera-aanhangers' (Bandera was een Oekraïense nationalist die tijdens de Tweede Wereldoorlog met de Duitse bezetters samenwerkte) of zelfs 'fascisten'. Zij zouden een 'putsch' hebben gepleegd tegen Poetins bondgenoot en wettige Oekraïense president Viktor Janoekovitsj. Ook de oppositie in Rusland is in deze voorstelling van zaken een 'vijfde colonne'.

Bij dit alles moet men bedenken dat Russen of sprekers van het Russisch in Oekraïne nooit tweederangsburgers zijn gemaakt en dat zij volstrekt niet slechter af zijn dan hun soortgenoten in de Baltische landen of Kazachstan. En dat in de afgelopen maanden op grote schaal Russische paspoorten zijn uitgedeeld aan mensen in Transnistrië, formeel nog steeds deel van Moldova al heeft het zich in de vroege jaren negentig met Russische militaire steun feitelijk van dat land losgemaakt.

Tientallen jaren geleden al voorspelde de Amerikaanse historicus van Oekraïense origine Roman Szporluk dat, zoals de twintigste eeuw de 'Duitse kwestie' had beslist, de eenentwintigste eeuw mogelijk de 'Russische kwestie' zou beslissen.⁷ Het staat eenieder vrij te speculeren over de mogelijke consequenties.

De Kremlin-propaganda plaatst de Russische wereld tegenover wat zij het decadente Westen noemt. De *Roesski mir* is in dit beeld, met het oranje-zwarte Sint-Joris-lint als symbool, een unieke, soevereine beschaving, superieur aan het slappe, inconsequente, verdeelde, materialistische Westen en zijn manier van leven. Het Westen met zijn waarden wordt als beschavingsmodel verworpen, de Russische wereld en 'Gayropa' staan lijnrecht tegenover elkaar. De *Roesski mir* mag dan superieur zijn aan het deca-

dente Westen, de Westerse dreiging (vooral van de kant van de NAVO) wordt door zijn protagonisten paradoxaal genoeg ook gebruikt als argument voor steeds hogere defensie-uitgaven of zelfs gebiedsuitbreiding als op de Krim. De Verenigde Staten van Amerika boezemen hen immers meer respect in dan decadent Europa. Met het doel het Westen te verdelen zoeken zij er naar bondgenoten, zoals Euro-sceptische of zelfs extreem-rechtse groeperingen en partijen. De Communistische Internationale uit de Sovjettijd is tegenwoordig ingeruild voor een soort Traditionele Internationale.

Dat Moskou Azië en de Derde Wereld nu als bondgenoten meer vertrouwt dan het Westen, komt in de eerste plaats voort uit zijn zelfgekozen isolement. Tijdens de militaire parade op het Rode Plein op Overwinningdag (9 mei), zeventig jaar na afloop van de Grote Vaderlandse Oorlog, namen leiders van dat deel van de wereld de plaats in van hun Westerse collega's, die waren weggebleven uit protest tegen Ruslands annexatie van de Krim en het aanstichten van een opstand in de Donbas. Alweer paradoxaal, lijkt China Rusland werkelijk te zien als *junior partner*, een positie die de Russische leiders verontwaardigd van de hand wijzen wanneer ze die van het Westen menen toebedeeld te krijgen.

Natuurlijk kleven er grote gevaren aan deze situatie, Rusland is immers geen kleine jongen. In de afgelopen jaren is het defensiebudget er met vijftig procent omhooggegaan, waarvan een flink deel bestemd is voor kernwapens. Tegelijkertijd hebben de meeste Europese landen fors in hun defensie gesneden. Rusland is misschien niet onverslaanbaar, maar kan wel enorme schade aanrichten. Sinds de Russische annexatie van de Krim in maart 2014 zijn Russische en Westerse gevechtsvliegtuigen tientallen keren bijna met elkaar in aanraking gekomen, niet alleen boven de Oostzee maar tot het Kanaal en de Atlantische Oceaan toe. Een ongeluk kan gemakkelijk escaleren. Er is alle reden een gewapende confrontatie te vermijden, maar zonder op essentiële punten toe te geven. En een daarvan is ongetwijfeld de soevereiniteit en territoriale integriteit van landen als Oekraïne, Georgië, Moldova en de Baltische landen en hun recht zelf hun eigen toekomst te bepalen. Dat recht dient niet alleen met woorden, maar ook met daden te worden verdedigd.

Dr. M.C. Jansen, historicus en Oost-Europakenner, doceerde tot 2011 aan de Universiteit van Amsterdam waaraan hij nog steeds als gastonderzoeker verbonden is. Hij schreef vele boeken en artikelen over Rusland en de (voormalige) Sovjetunie, het meest recent Grens-

land: Een geschiedenis van Oekraïne (*Amsterdam, 2015*).

Noten:

- 1) Sergei Karaganov, 'Europe: A Defeat at the Hands of Victory? Demons of the Past and the Search for a New Concept', *Russia in Global Affairs*, 19 maart 2015.
- 2) Roman Szporluk, *Russia, Ukraine and the Breakup of the Soviet Union*, Stanford, CA, 2000, p. 401.
- 3) Lidia Sytsjova, 'Roesski jazyk, roesskaja koeltoera, roesski mir', *RF Segodnja*, no. 14 (2007).
- 4) www.kremlin.ru, 1 juli 2014.
- 5) *Gordon*, 19 juni 2015.
- 6) *Eurasia Daily Monitor*, 25-26 juni 2014.
- 7) Juri Andruchowytsh (Hg.), *Euromaidan: Was in der Ukraine auf dem Spiel steht*, Berlin 2014, p. 115.

LIBERALISME ULTRA-KORT: SOMS KRACHTIG, SOMS UIT DE BOCHT VLIEGEND

BOEKBESPREKING

– Patrick van Schie –

Naar aanleiding van:

Michael Freedens, *Liberalism. A Very Short Introduction*, VSI 434, Oxford, 2015.

Twintig jaar geleden begon de Oxford University Press een serie korte introducties in een thema. Meestal zo'n honderd, in uitgedijde gevallen maximaal 150 pagina's in boekjes van – letterlijk – binnenzakformaat die de lezer laten kennismaken met de meest uiteenlopende zaken. De serie omvat inmiddels bijna 450 deeltjes, over onderwerpen die gaan van bacteriën tot het brein, van de oude Egyptische (bouw)kunst tot Hollywood (in aantocht), van dierenrechten tot schoonheid, van diplomatie tot terrorisme, en van liefde tot (sinds kort) het liberalisme.

De *Very Short Introduction* (VSI)-serie beoogt de lezer in het onderwerp te 'introduceren', maar de goede auteurs slagen erin de ingevoerde lezers ook te verrassen. Dat kan door een eigen visie op het thema uit te werken, maar tevens door verrassende, minder bekende weetjes op te dissen. Aan het boekje over Britse politiek begon ik als anglofiel bijvoorbeeld destijds met de gedachte een geheel gesneden koek voorgeschoteld te zullen krijgen, om tientallen pagina's verder toch weer te hebben kunnen smullen van enkele voor mij nieuwe ingrediënten.

Alsof het al niet lastig genoeg is goed geïnformeerd publiek en leken tegelijkertijd te bedienen, dient dit in de VSI-serie ook nog eens in een bij voorbaat beperkt aantal bladzijden te gebeuren. Michael Freedens, de auteur van het dit jaar verschenen deeltje *Liberalism*, heeft duidelijk geworsteld met de vraag wat hij zoal zou beschrijven en, belangrijker, wat hij niet zou aansnijden. Onvermijdelijk moest hij allerlei aspecten laten liggen, of hooguit aanstippen. Zijn *very short introduction* gaat bijvoorbeeld niet over de geschiedenis van liberale politieke partijen noch over de vraag wat zoal aan het liberalisme te danken is. Het boekje beperkt zich bovenal tot de politieke filosofie en theorie, en tot de waarden waarop het liberalisme is gebouwd. Die keuze is heel verdedigbaar.

Freedens is een groot kenner van het liberale

denken in Groot-Brittannië rond 1900. Dat heeft zijn voordelen, maar blijkt ook met beperkingen gepaard te gaan. Freedens blik is namelijk wel erg Angelsaksisch. Bovendien ligt zijn hart vooral bij de *new liberals*, de Britse variant van het sociaal-liberalisme eind negentiende en begin twintigste eeuw. Hij weet de kern daarvan uitstekend te treffen; zijn omschrijving vertoont opmerkelijke overeenkomsten met de beschrijving van de theorie achter deze substroming door Fleur de Beaufort en mijzelf in ons enkele maanden eerder verschenen boek *Sociaal-liberalisme*. Freedens introductie is echter niet aangekondigd als de beschrijving van één substroming. Zijn VSI zou het gehele politiek-filosofische gedachtegoed van de liberalen dienen te omvatten. Maar andere substromingen staan bij Freedens helaas in de schaduw van het sociaal-liberalisme. Sterker, zij lijken bij hem soms niet meer te zijn dan aanzetten tot een vervolmaakte vorm van liberalisme die in het Britse *new liberalism* vorm zou hebben gekregen.

Freedens is zich van de veelkleurigheid van het liberalisme wel degelijk bewust. Hij wijdt er een groot deel van zijn eerste hoofdstuk aan, en merkt terecht op dat het eigenlijk beter zou zijn over *liberalismen* te spreken, die overlappende kenmerken hebben '*but some are hardly on speaking terms*'. Gelet op de weinige woorden die de auteur ter beschikking stonden, is zijn bespreking van de veelvormigheid van het liberalisme en van de methodologische problemen die een beschrijving van de alomvattende stroming opleveren, erg wijdlopig. Die ruimte had Freedens beter aan het liberalisme zelf, of aan de andere substromingen dan de sociaal-liberale, kunnen besteden. De auteur loopt bovendien het risico het enthousiasme van de lezer in al zijn methodologische overpeinzingen te smoren. Terwijl het zonde is indien de lezers niet verder dan het eerste hoofdstuk zouden komen.

Algemeen belang en rationaliteit

Een van de aardigste hoofdstukken in het boekje is die waarin de kernwaarden van het liberalisme worden aangeduid. Freedens noemt zeven waarden

die alle liberalen volgens hem met elkaar gemeen hebben. Het zijn: vrijheid; rationaliteit; individualiteit; vooruitgang; sociabiliteit; algemeen belang; en beperking van en controle op macht. Over elke lijst valt te discussiëren, en er zullen mensen zijn die de een of andere waarde missen. Menig VVD'er zal zich bijvoorbeeld afvragen: waar is verantwoordelijkheid? Persoonlijk vind ik het zevental echter een alleszins acceptabele selectie.

Freeden geeft aan dat met het noemen van een waarde, het laatste woord bepaald nog niet is gezegd. Hij doet dit in het bijzonder aan de hand van het begrip vrijheid, waaraan zeer verschillende interpretaties kunnen worden gegeven die onderling kunnen schuren of soms haaks op elkaar staan. Een invulling als 'afwezigheid van externe belemmeringen' spooft bijvoorbeeld lang niet altijd met de invulling als 'de mogelijkheid je persoonlijke capaciteiten te ontwikkelen'. Dit is het befaamde spanningsveld tussen de zogeheten 'negatieve' en 'positieve' vrijheid. Het onderschrijven van één waarde op zichzelf maakt iemand voorts nog niet meteen tot een liberaal. Het komt op de invulling aan en op de verhouding waarin de waarden tot elkaar worden gezet.

In dergelijke liberale lijstjes ontbreekt meestal de notie van het 'algemeen belang'. Het niet opnemen van dit begrip in de liberale catalogus is begrijpelijk, maar ik ben het eens met Freedens keuze om dit wel te doen. Juist ook liberale denkers als Bernard Mandeville en Adam Smith die in de achttiende eeuw – geheel tegen de tijdgeest in – de nadruk legden op het individuele eigenbelang als drijfveer van het menselijk handelen, ontkenden niet dat er een algemeen belang zou zijn. Hun stelling was dat het algemeen belang beter zou zijn gediend door eenieder vrij te laten zijn eigen belang na te jagen, dan wanneer een vorst of kerkleider zijn visie op het algemeen belang probeerde af te dwingen. Er bestond dus wel een algemeen belang, maar Mandeville en Smith meenden dat niemand kon beweren het te kennen en dat het voor elk individu, juist ook voor de machthebber, onmogelijk is zijn visie erop gescheiden te houden van zijn beperkte eigenbelang.

Er is nog een reden waarom het algemeen belang veel meer een kernnotie van het liberalisme is dan nogal eens in kringen van liberale denkers wordt besfeft. Vreemd genoeg noemt Freedens die reden niet, misschien wel omdat hij zich in zo hoge mate op de politieke filosofie in de Angelsaksische wereld richt en voorbij gaat aan de politieke praktijk ook op het Europese vasteland. In de eerste hoogtijdagen van het praktisch-politieke liberalisme, de negentiende eeuw, zagen liberalen het parlement als de plek waar

niet ieder zijn eigen visie van de 'kansel' verkondigde of opkwam voor de belangen van zijn eigen achterban, maar waar door een hoogstaand debat uit de verschillende naar voren gebrachte visies een politiek zou groeien die geacht kon worden in het algemeen belang te zijn. Dit enigszins geïdealiseerde beeld werd later ondergraven door (in het geval van Nederland) confessionelen en socialisten die getuigenispolitiek bedreven en groepsbelangen doordrukten. Maar zo hoogstaand en daarmee in wezen onbereikbaar als het liberale parlementaire model was, het was wel degelijk het nastreven waard. Indien politici dit ideaal niet hadden ingeruild voor het meer ordinare voor de camera scoren en het *wheelen en dealen* dat vandaag de dag overheerst, had hun *metier* waarschijnlijk heel wat meer aanzien kunnen behouden.

De liberale negentiende-eeuwse kijk op hoe het parlement hoort te functioneren, was mede gestoeld op een andere waarde die Freedens centraal stelt: rationaliteit. De auteur omschrijft dit als het vermogen van mensen redelijke keuzes te maken; te reflecteren op hun doelen en leefwijze; en zich naar anderen toe weloverwogen en respectvol te gedragen. Ook dit is weer veelgevraagd, en is niet élk individu gegeven. Aan de problematiek die daarmee verband houdt – geestelijk gehandicapt en andere handelingsonbekwamen – gaat Freedens voorbij. Dit valt op grond van het beperkte aantal bladzijden van het boekje te billijken.

Belangrijker is in het oog te houden dat liberalen in beginsel aan elk individu dit vermogen toeschreven; de uitzonderingen bevestigden hier de regel. Dit is een revolutionair-democratisch trekje van de liberalen, waarmee zij braken met de elitaire gedachte dat alleen een selecte bovenlaag geestelijk in staat is wijs te handelen, en dat de domme massa maar beter door deze bovenlaag kan worden geleid. Dat, zo voeg ik zelf toe, is zeker niet uitsluitend een idee dat onder conservatieven heerst, maar een idee waardoor confessionelen en socialisten zich (impliciet) tot op de dag van vandaag laten leiden. Zij wantrouwen individuen immers en laten daarom liever maatschappelijke bobo's en/of de functionarissen in het staatsapparaat beslissingen voor de burgers nemen. Het dedain waarmee zij – en niet te vergeten bovenal D66'ers – de gewone man en vrouw bezien, drukken zij verkapt uit met de term 'populisme'. Daarmee wordt alles wat niet past in hun eigen 'politiek-correcte' maatschappijbeeld niet serieus overwogen, maar gemakzuchtig vanuit een elitaire onderbuik veroordeeld en terzijde geschoven.

Freedens maakt zich hier aan het einde van zijn

boekje eveneens schuldig aan. Tegelijkertijd waar- schuwt hij tegen een invulling van rationaliteit die de rol van emoties negeert. Het overrationaliseren van de mens, die zich dan louter rationeel zou *boren* te gedragen, is een valkuil waarin sommige liberalen zijn gevallen. Freedens geeft terecht aan dat libera- len dienen te beseffen hoezeer emoties en culturele factoren onze beslissingen evenzeer beïnvloeden. De liberale theorie zou daar volgens hem tegen- woordig wel meer en meer rekening mee houden. Desalniettemin eindigt Freedens zijn boek met een oproep ontleend aan een citaat van de sociaal-libe- rale denker Leonard Hobhouse. Liberalen dienen ervan doordrongen te zijn dat ideologieën ineffec- tief blijven indien zij worden gevormd *'by abstract reflection without relation to the thirsty souls of human kind'*. Politici moeten dus óók het menselijk gevoel aanspreken, betoogt Freedens, maar liberalen lopen zichzelf in de weg door steevast gematigde middelen te hanteren in plaats van te grijpen naar het grootse gebaar en de grootse daad.

Vier liberale lagen en één hinderlaag

Een ander hoofdstuk dat mij aanspreekt is dat waar- in de auteur al die verschillende vormen van *libe- ralismen* probeert te ordenen aan de hand van vijf 'lagen', oftewel niveaus. De eerste, meest fundamen- tele, laag is die welke zich tegen de tirannie teweer stelt. In deze laag, de oorsprong van het liberalisme, wordt gestreefd naar het creëren van een ruimte om individuen heen waarin zij vrij hun gang kunnen gaan. Deze laag wordt gewoonlijk politiek vertaald in het concept van de *Rechtsstaat*. In de tweede laag betekent vrij zijn juist dat burgers zich actief met anderen verbinden. Dit uit zich in het bijzonder in de liberale voorkeur voor de (vrije) markt. Dat de insteek hier anders is dan in de eerste laag verwoordt Freedens kernachtig: het *'keep off my grass'* van die eerste laag maakt in de tweede laag plaats voor *'let's explore new fields'*.

De derde laag is die waarin liberalen zich rich- ten op aanmoediging van individuele ontwikkeling. Freedens noemt John Stuart Mill als de exponent bij uitstek. Het *'let me be and do'*-liberalisme uit de eerste laag wordt hier getransformeerd tot een *'let me grow'*- liberalisme. Je kunt deze verandering ook duiden in termen van de aard van de wil: van *'in time'* naar *'over time'*, oftewel: van de wil zoals die op een bepaald mo- ment tot uiting komt naar een veranderlijke wil zoals die zich in de loop van de tijd ontwikkelt.

In de vierde laag wordt ruimte niet langer gezien als datgene wat mensen van elkaar scheidt, waarin zij tegen elkaar moeten worden beschermd, maar

als een plek vol verbindende schakels. Dit is de laag waarin het Britse *new liberalism* zich bevindt, dat de nauwe onderlinge verbondenheid tussen individuen benadrukt en waarin de samenleving een afzonder- lijke entiteit is met eigen doelen. In de vijfde, laatst toegevoegde laag ten slotte wordt niet alleen reke- ning gehouden met de verschillen tussen individuen maar ook met die tussen groepen.

Het blijkt dat onafhankelijk van elkaar Fleur de Beaufort en ondergetekende enerzijds en Freedens anderzijds tot eenzelfde indeling van de voornaam- ste liberale substromingen zijn gekomen. De eerste twee lagen van Freedens corresponderen immers wonderwel met de klassiek-liberale substroming die wij in *Sociaal-liberalisme* schetsen, de derde laag van Freedens valt samen met ons ontplooiingsliberalisme terwijl de vierde laag overeenkomt met de substro- ming van het sociaal-liberalisme. Alleen de vijfde laag vindt bij ons geen evenknie in de vorm van een liberale substroming.

Die vijfde laag bevreedt dan ook uit liberaal oogpunt. In hoeverre kan het denken vooral in groepen in plaats van in individuen, nog voor li- beraal doorgaan? Wordt in die vijfde 'laag' niet te zeer afstand genomen van de derde waarde van het liberalisme die Freedens zelf noemt: individualiteit? Om zijn vijfde 'laag' te onderbouwen wijkt de Britse auteur voor de verandering naar Nederland uit. Hij leunt daarvoor op een artikel van Henk te Velde. In het desbetreffende artikel beschrijft deze Neder- landse historicus het verzuilde poldermodel. Door zich hierop te baseren gaat Freedens lelijk de mist in. De Brit schijnt denken dat 'soevereiniteit in eigen kring' van liberale makelij is. Zou hij enigszins ver- trouwd zijn geweest met de Nederlandse situatie, dan zou hij de antirevolutionaire 'hokjesgeest' van Abraham Kuyper nooit voor een uiting van libera- lisme hebben aangezien. Dan had hij ook geweten dat Nederlandse liberalen zich destijds fel hebben verzet tegen het doordrijven door de confessionelen van een verzuild bestel. De Nederlandse liberalen voerden hierbij onder andere aan dat het algemeen belang door het groepsdenken van de verzuiling het onderspit zou delven. Hier hebben we een van de punten te pakken waarop Freedens te Angelsakische gerichtheid zich wreekt.

Linksdraaiende helden

Een van de andere passages waarin de auteur gevan- gen blijft in zijn eigen situering om niet te zeggen in zijn vooringenomenheid, wordt gevormd door het hoofdstuk waarin hij aangeeft wie volgens hem de groten onder de liberale denkers zijn. Geen ogen-

blik zou ik willen betwisten dat Britse denkers in de liberale filosofie verhoudingsgewijs goed gerepresenteerd (moeten) zijn. Maar zou een *niet*-Brit ook als de grootste vier *uitsluitend* Britten hebben gekozen? En zou iemand die *niet* een sterke politieke voorkeur voor het sociaal-liberalisme (*new liberalism* in Groot-Brittannië) heeft, naast John Stuart Mill – inderdaad een *evergreen* in, zoals Freedens het verwoordt, het pantheon van liberale heiligen – werkelijk drie *new liberal* theoretici (te weten: Green, Hobhouse en Hobson) als de allergrootsten uitverkiezen?

Onder het aanvullende negental – Freedens subtoppers – bevinden zich enkele terecht uitverkozenen – dan denk ik in het bijzonder aan Benjamin Constant en aan Wilhelm von Humboldt – maar anderzijds ook enkele linkse denkers aan wie je toch zelfs in tweede of derde instantie niet zou denken: de Amerikaanse *liberal* – in die context vaak naar de sociaaldemocratie neigende – John Dewey en meer nog de Italiaanse socialist Carlo Rosselli.

Opvallend is hoezeer Freedens aan tal van klassiek-liberale grootheden voorbij gaat. John Locke, Montesquieu, Adam Smith, Alexis de Tocqueville, Herbert Spencer; zelfs zij krijgen van de auteur geen plek in de liberale eregerij. De enige klassiek-liberaal die zich van Freedens misschien een grote liberale geest mag noemen is Friedrich Hayek. Dit zou het manco althans nog een beetje kunnen repareren, ware het niet dat de auteur vooral veel vraagtekens zet bij het liberale gehalte van deze grootste klassiek-liberale denker uit de 20e eeuw. Terwijl Freedens eigen held John Hobson, die na een kortstondige liberale periode naar het socialistische kamp overliep, van niet één vergelijkbare kanttekening wordt voorzien.

Correcties en een uitgljider

Met kennis van zaken ruimt Freedens bijna in het voorbijgaan nog enkele misverstanden op. Eén daarvan is de opvatting dat nationalisme een nare, anti-liberale kwaal is die zou moeten worden bestreden. De Belgische broers Verhofstadt – Guy en Dirk – huldigen bijvoorbeeld die gedachte, blijkbaar gelovend dat als zij maar drammerig genoeg wordt herhaald dan vanzelf waar wordt. Freedens is een historicus met voldoende kennis van zaken om die ‘Verhofstadt’-opvatting naar het rijk der fabelen te verwijzen. Nationalisme hoeft helemaal niet anti-liberaal te zijn; het verlangen naar en de strijd voor nationale zelfbeschikking werden al in de 19^e eeuw juist door liberale idealen geïnspireerd.

Nuttig is voorts dat Freedens ook eventjes het ter-

rein van de theorie der internationale betrekkingen betreedt. Daar wordt al decennialang een *‘liberal’* visie op de internationale betrekkingen tegenover de school der realisten gezet, waarbij de *‘liberal’* school dan altijd voor diplomatie en vreedzame conflictenbeslechting, de uitbouw van internationale organisaties en bevordering van een oneindig aantal mensenrechten zou zijn. Freedens werkt dit verwarrende gebruik van het etiket liberaal in de theorie der internationale betrekkingen niet uit, maar maakt wel duidelijk dat het vreemd is van een liberale internationale orde te spreken zolang veel van de veronderstelde liberaal-democratische landen volstrekt geen liberale regeringen hebben en bovendien geen liberale ideologie onderschrijven.

Ontnuchterende kanttekeningen, maar Freedens heeft ook zo zijn eigen wanen. De belangrijkste is dat hij meent dat het ‘neo-liberalisme’ een politieke stroming is die veel schade aanricht, mede door ondermijning van het echte liberalisme. Zoals vrijwel alle klagers over dit ‘neo-liberalisme’ verzuimt hij ook maar één denker te noemen die achter deze vermeende stroming zou zitten. Evenmin maakt Freedens duidelijk waarin dit ‘neo-liberalisme’, dat zich schijnt te richten op economische nutsmaximalisatie op een zelfregulerende markt, zich onderscheidt van het klassiek-liberale denken over de economie. Wie betoogt dat het ‘neo-liberalisme’ een perversie is van het echte liberale economisch denken, zou toch op zijn minst het verschil helder moeten kunnen maken.

Dat zal Freedens natuurlijk nooit lukken, om de eenvoudige reden dat het ‘neo-liberalisme’ een verzinsel van links is voor van alles en nog wat waar men daar een hekel aan heeft, geen reëel fenomeen. Jammer, dat een zo kundig auteur af en toe zo weinig kennis blijkt te hebben van het onbekendere ijs waarop hij zich dan toch even waagt.

Tussen het nogal moeizame openingshoofdstuk en het slothoofdstuk dat enkele wakken bevat, bevindt zich echter een uitstekende inleiding in het liberalisme. De lezer dient wel in het oog te houden dat de auteur met zijn boekje mede wil aangeven dat de sociaal-liberale koers die de Britse *Liberal Democrats* tegenwoordig varen de meest vanzelfsprekende keuze uit alle vormen van *liberalismen* zou zijn. Daar zou met gemak een boek op zich vol contra-argumenten aan kunnen worden gewijd.

Dr. P.G.C. van Schie is historicus, directeur van de TeldersStichting en lid van de redactie van Liberaal Reveil.

– Martin van Hees –

Naar aanleiding van:

Fleur de Beaufort en Patrick van Schie, *Sociaal-liberalisme*, Amsterdam, 2014

Klassiek liberalisme, republikeins liberalisme, ont-plooiingsliberalisme, neo-liberalisme, postliberalisme, anarcho-liberalisme, conservatief liberalisme, sociaal-liberalisme, groen liberalisme, et cetera, et cetera: als we de populariteit van een politiek of filosofisch gedachtegoed kunnen afmeten aan het aantal varianten ervan lijkt het wel goed te moeten zitten met het liberalisme. Die indruk zou echter onjuist zijn. Het gaat immers niet altijd werkelijk om liberale stromingen. Het post-liberalisme richt zich bijvoorbeeld vooral op hen die op zoek zijn naar een alternatief voor het liberalisme terwijl het neo-liberalisme een door tegenstanders van het liberalisme geconstrueerd vijandbeeld is dat bar weinig met liberalisme te maken heeft. Maar als we alle vormen van anti-, pseudo- of semi-liberalisme negeren, is er nog steeds een veelheid aan stromingen binnen het liberale kamp te ontwaren.

Van al die verschillende stromingen zijn het klassiek liberalisme en sociaal-liberalisme waarschijnlijk de meest bekende. Het klassiek liberalisme staat voor de bescherming van individuele vrijheid, benadrukt het belang van de civiele en politieke grondrechten, pleit voor grote terughoudendheid van de overheid en laat veel ruimte aan de vrije markt. De verdere uitwerking van deze uitgangspunten bepaalt uiteraard de concrete betekenis van het klassiek liberalisme. Is het een taak van de overheid om stabiliteit op de financiële markt te waarborgen en, zo ja, is het tijdelijk nationaliseren van een bank vanuit die optiek gerechtvaardigd of conflicteert dat met de door klassiek-liberalen bepleite terughoudendheid van de politiek? Is een stringent immigratiebeleid in overeenstemming met de klassieke grondrechten of botst het er juist mee? Er is geen evident antwoord op deze vragen, en dat is maar goed ook. De levensvatbaarheid van een ideologie wordt bepaald door de actuele politieke invulling ervan en die kan, willen we ideologische sclerose voorkomen, niet voor de eeuwigheid vastliggen.

Maar discussies over de praktische toepassing van fundamentele uitgangspunten zijn uiteraard van

een andere orde dan discussies over die fundamen-ten, en op dat punt zien sociaal-liberalen zich als vertegenwoordigers van een aparte vleugel binnen het liberalisme. Maar wat zijn dan die andere uitgangspunten van het sociaal-liberalisme? Wanneer verandert iemand van klassiek-liberaal in sociaal-liberaal? En wat zijn de concrete beleidsimplicaties van dat sociaal-liberalisme?

In dit zeer informatieve en vlot geschreven boek, dat deel uitmaakt van de Liberalisme-serie van Uitgeverij Boom, geven Fleur de Beaufort en Patrick van Schie een antwoord op die vragen. Voor wie ander werk van de auteurs kent, hoeft het geen verbazing te wekken dat de geschiedenis van het besproken gedachtegoed veel aandacht krijgt. Na het inleidende hoofdstuk wordt een beschrijving gegeven van de ontstaansgeschiedenis van het sociaal-liberalisme (hoofdstuk 2). Hoofdstuk 3 geeft een uitgebreide beschrijving van de politieke theorie van het sociaal-liberalisme zoals die aan het einde van de 19^e eeuw door auteurs als T.H. Green, Ritchie, Hobhouse en Bosanquet (hoewel de auteurs terecht twifelen of de laatste nog een liberaal kan worden genoemd) is vormgegeven. Hoofdstuk 4 beschrijft de sociaal-liberale politiek die zich aan het begin van de 20^e eeuw in Nederland, Duitsland en Engeland manifesteerde. Ten slotte wordt in de laatste vijfendertig bladzijden van het boek kort stilgestaan bij het hedendaagse sociaal-liberalisme (hoofdstuk 5) en de praktische implicaties ervan (hoofdstuk 6).

Waarom wordt het gedachtegoed zoals dat zich aan eind van de 19^e eeuw ontwikkelde sociaal-liberalisme genoemd? Wat maakt het 'sociaal'? Het antwoord hangt samen met de ontstaansgeschiedenis van het sociaal-liberalisme. Hoofdstuk 2 lokaliseert die in de Industriële Revolutie en in het bijzonder in de keerzijde ervan: armoede, gebrekkige hygiëne en de gevaren daarvan voor de volksgezondheid, rechtsongelijkheid, beroerde werkomstandigheden, kinderarbeid. In de tweede helft van de 19^e eeuw werd afstand genomen van het idee dat armoede een natuurverschijnsel of het gevolg van een verkeerde levensstijl is ('zedelijke gebreken'). Armoede werd daarentegen steeds meer gezien als een maat-

schappelijk verschijnsel met sociale en economische oorzaken waarbij een beroep op individuele verantwoordelijkheid misplaatst zijn. Voeg daarbij de overtuiging dat *charitas* noch *laissez faire* het tij zouden kunnen keren, en de 'sociale quaestie' werd een liberaal agendapunt. Sociaal-liberalen hebben dan ook vervolgens een belangrijke rol gespeeld in de totstandkoming van sociale wetgeving in Europa.

De auteurs spreken van een *liberaal* perspectief omdat de besproken denkers en politici zich zeer wel bewust waren van de risico's van staatsingrijpen. Bovendien bleven de sociaal-liberalen net als de klassiek liberalen op de bres staan voor het streven naar rechtsgelijkheid en de afschaffing van allerlei voorrechten. Maar waarom is het *sociaal-liberalisme*? In wat tegenwoordig de meest gangbare interpretatie van de term is, vormt het sociaal-liberalisme voor de verdedigers ervan een liberalisme 'met een menselijk gezicht'. Het gaat in deze interpretatie van het sociaal-liberalisme niet alleen om klassiek-liberale waarden als vrijheid en verantwoordelijkheid, maar ook om de bestrijding van armoede en sociale misstanden: *sociale rechtvaardigheid* is een belangrijk liberaal ideaal geworden. Rechtvaardigheid impliceert voor sociaal-liberalen dat individuen voldoende bestaansmiddelen moeten hebben en dat er geen al te grote sociale ongelijkheden mogen zijn. Voor hen is daarmee dan ook de weg geopend naar een grotere rol voor de overheid dan die in de nachtwakersstaat van het klassiek-liberalisme.

De Beaufort en Van Schie kiezen voor een andere interpretatie. Ook in die interpretatie leidt het sociaal-liberalisme tot een meer actieve overheid op het gebied van sociale wetgeving, maar dat is niet de kern van dit sociaal-liberalisme. Zoals gezegd meenden de sociaal-liberalen in de negentiende eeuw dat maatschappelijke problemen als het armoedevraagstuk 'bovenindividueel' van aard zijn. Ze kunnen dan ook, zo meende men, pas aangepakt worden als we ons realiseren dat individuele vrijheid en verantwoordelijkheid alleen in sociale verbanden tot ontwikkeling en bloei kunnen komen. De mens is een sociaal wezen. Dit betekent dat het leven geen strijd is waarin de vrijheid van de een altijd ten koste gaat van de vrijheid van de ander, maar dat we juist samen met anderen invulling en betekenis aan die vrijheid geven. De inrichting van de maatschappij moet daar volgens sociaal-liberalen recht aan doen - op die manier bevordert de politiek onze vrijheid in plaats van, zoals de klassiek-liberalen dachten, er een bedreiging van te zijn. In dit antwoord op de vraag waarom we het sociaal-liberalisme sociaal noemen is niet rechtvaardigheid het kernbegrip, maar *harmonie*.

Gegeven hun historische invalshoek zijn er goe-

de redenen voor de keuze van De Beaufort en Van Schie. Zij beschrijven overtuigend hoe de sociaal-liberale denkers zich aan het einde van de negentiende eeuw verzetten tegen het 'extrem individualisme' van klassiek-liberalen. Dat verzet leidde bijvoorbeeld tot de afwijzing van het natuurrechtelijke denken over rechten. Immers, voor deze liberalen kunnen rechten alleen in een maatschappelijk verband betekenis hebben. Sommigen – waaronder de latere Nederlandse premier Cort van der Linden – vonden dat de staat daarom in ieder geval dat deel van iemands inkomen mag afroemen dat te danken is aan investeringen van de maatschappij ('sociale rente'). Ook laten de auteurs zien hoe het organisch denken van sociaal-liberalen paste bij de door Darwins werk indertijd populaire evolutionaire verklaringen van maatschappelijke vraagstukken.

Hoewel de auteurs overtuigend aantonen dat de gekozen interpretatie goed verdedigbaar is in het licht van de sociale en politieke ontwikkelingen aan het einde van de negentiende eeuw, is die keuze minder voor de hand liggend als het gaat om het huidige sociaal-liberale denken. Daarin gaat het toch vooral om de opvatting dat het klassiek-liberalisme onvoldoende oog heeft voor de realisatie van sociale rechtvaardigheid. Het werk van John Rawls, dat al bijna vijftig jaar het politiek-filosofische debat over liberalisme domineert, is hier uiteraard van enorm belang. Van Schie en De Beaufort merken terecht op dat de individualistische uitgangspunten van Rawls haaks staan op het sociaal-liberalisme zoals door hen beschreven. Hetzelfde geldt echter voor de belangrijkste andere sociaal-liberale denkers van de laatste jaren (Sen, Nussbaum, Dworkin).

Betekent dit, dat de actuele relevantie van het in dit boek besproken sociaal-liberale gedachtegoed beperkt is? Die conclusie zou onterecht zijn.

De anti-individualistische uitgangspunten van het negentiende-eeuwse sociaal-liberalisme zien we weliswaar nauwelijks terug in het tegenwoordige *liberale* denken, de ideeën over een meer organische maatschappij-inrichting passen goed binnen de *christen-democratische* traditie.^A Neem bijvoorbeeld

A Vanuit een historisch perspectief zijn de overeenkomsten tussen christen-democratie en sociaal-liberalisme goed te begrijpen. Of het nu gaat om het protestantse beginsel van soevereiniteit in eigen kring of het katholieke subsidiariteitsbeginsel: aan het einde van de 19e eeuw en het begin van de 20e was de afstand tussen het organisch denken van de christen-democraten en dat van de sociaal-liberalen niet zo heel groot. Zie in dit verband ook de interessante bijdrage van Mike van Raak aan het juni-nummer van *Liberaal Reveil*, M. van Raak, 'De nabloe van het sociaal-liberalisme. Pieter-Willem Jacob Henri Cort van der Linden, (1883-1969)', *Liberaal Reveil*, 2014, nr. 2 (juni), pp. 112-116.

het communitarisme, dat in Hoofdstuk 5 wordt besproken. Die theorie is vooral populair onder christen-democraten maar de verwantschap met het sociaal-liberalisme is evident: communitaristen verworpen het individualisme van het liberalisme en benadrukken het belang van de gemeenschap.

De scheidslijn tussen conservatisme en christendemocratie is een dunne. Dat het sociaal-liberalisme in het huidige politieke landschap vooral een vorm van conservatisme zou vertegenwoordigen blijkt aan het slot van het boek, waarin De Beaufort en Van Schie de actuele beleidsimplicaties van het sociaal-liberalisme verkennen. Als voorbeelden worden onder meer genoemd de prioritering van veiligheid boven *privacy*, een verruiming van de leerplicht, de

afwijzing van legalisering van softdrugs, en, meest in het oog springend, de overgang naar de ‘participatiesamenleving’.

Het is zeer nuttig en informatief om de parallellen te zien tussen het sociaal-liberalisme uit de 19^e eeuw en hedendaags conservatisme. De gekozen historische invalshoek betekent echter wel dat er ruimte is voor een vervolgdeel in de liberalisme-serie van Boom: een inleiding in, en kritische beschouwing over, het sociaal-liberalisme zoals dat binnen de huidige politieke filosofie dominant is.

Prof. dr. M.V.B.P.M. van Hees is hoogleraar Ethiek aan de Vrije Universiteit in Amsterdam.

– Casper de Vries –

Naar aanleiding van:

R. Salomons e.a., *Groeien naar vermogen. Een liberaal antwoord op Thomas Piketty, geschrift 124* van de Prof. mr. B.M. TeldersStichting, Den Haag, 2015.

Aan het einde van de 19^e eeuw werd heftig gediscussieerd over de maakbaarheid van de samenleving naar aanleiding van de analyses in *Das Kapital* van Karl Marx over de uitbuiting van de factor arbeid. Gedurende de 20^e eeuw is de algemene levensstandaard in OESO landen sterk verbeterd en nam de ongelijkheid zowel qua inkomen als vermogen af. De discussie over de maakbaarheid is terug van weggeweest dankzij de toegenomen ongelijkheid in vooral Angelsaksische economieën gedurende de laatste decennia. Met de verschijning van het boek *Kapitaal in de een-en-twintigste eeuw* van Thomas Piketty is het debat over feitelijke en vermeende ongelijkheid op scherp gezet. De hoogste tijd voor een reflectie vanuit liberaal perspectief.

De bijdrage van het boek van Piketty bestaat kort gezegd uit twee zaken. Ten eerste geeft het boek een veelomvattende verzameling van internationale data over inkomens- en vermogensverdelingen. De waarde hiervan is vooral informatief en biedt veel nuttig vergelijkingsmateriaal. De tweede bijdrage koppelt economische theorie aan de data. Hieruit zou dan wederom de *Verelendung* van de niet-kapitaal bezittende klasse volgen. Het theoriegedeelte en vooral de conclusie heeft veel stof doen opwaaien en is controversieel.

Marx voorspelde het doemscenario waarin de arbeidende klasse in een kapitalistische samenleving verarmt en het kapitalisme uiteindelijk aan haar eigen succes ten onder gaat. Niets is minder waar gebleken. Toch is het boek van Piketty met 'Kapitaal' in de titel een duidelijke verwijzing naar het hoofdwerk van Marx. Wat voor aanwijzingen zijn er voor de stelling dat het doemscenario zich nu wel voor gaat doen?

Aan het einde van de 19^e eeuw vroeg de Italiaanse ingenieur-econoom Pareto zich al af, of de voorspelling van Marx door de data wordt gestaafd. Om

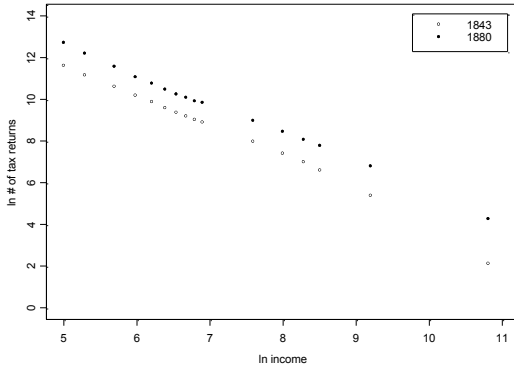
dit te onderzoeken gebruikte hij gegevens over belastingaangiftes die eerder door de Engelse econoom Giffen waren verzameld. Pareto constateerde dat de relatie tussen het aantal mensen met een aangifte in een bepaalde inkomensklasse en de hoogte van deze klasse hyperbolisch verloopt. Om de bestudering van de gegevens te vergemakkelijken, transformeerde de getrainde ingenieur Pareto de gegevens naar een dubbel-logaritmische schaal zodat deze een rechte lijn vormen.

In figuur 1 heb ik de originele gegevens van Pareto over de Engelse aangiftes opnieuw weergegeven op een dubbel-logaritmische schaal. De rechte lijn is duidelijk te ontwaren; de 'ln' langs de assen staat voor de natuurlijke logaritme. Het was echter niet de logaritmische transformatie die veel stof tot discussie gaf. Twee zaken vallen op. Ten eerste is duidelijk te zien dat de verdeling van belastbare inkomens van 1880 boven die van 1843 ligt. Dit komt doordat er in alle hogere inkomensklassen personen zijn bijgekomen. De samenleving als geheel is dus rijker geworden. Maar hoe zit het met de verdeling van die extra rijkdom? Indien de rijkdom zich zou concentreren bij de allerrijksten, zoals volgens de voorspelling van Marx zou gebeuren, dan had de verdeling van 1880 niet evenwijdig met die van 1843 gelopen. Door de concentratie zou deze met de klok mee zijn gedraaid, omdat het aantal superrijken daalt. Het tweede opmerkelijke feit is dus dat dit niet is gebeurd. Alle inkomensklassen groeien proportioneel in de zelfde mate. Overigens zou de lijn ook draaien als door een hogere belastingdruk de herverdeling zou toenemen. Op grond van deze twee waarnemingen trok Pareto de conclusie dat de beste manier om de situatie van de armen te verbeteren is door te groeien, maar dat herverdelen niet van belang is.

Op het tweede deel van deze conclusie is veel kritiek gekomen. Om te bewijzen dat herverdelen niet werkt, zou men de groei met en zonder herverdelen met elkaar moeten vergelijken. De gegevens van Pareto zeggen niet wat de groei geweest zou zijn in het geval van meer herverdeling. Dit zou een moeilijk uitvoerbaar experiment op macro schaal vergen. Tevens bevatten de data alleen gegevens over de aller-

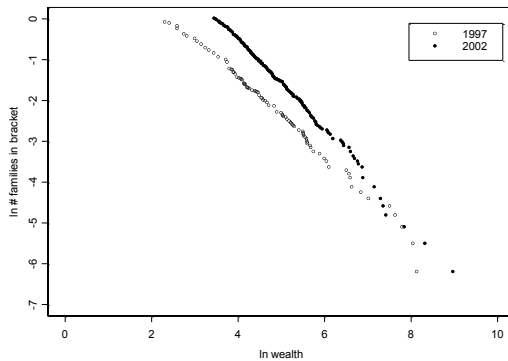
rijksten en zeggen ze weinig over de situatie van de minder bemiddelden. Maar met Pareto's publicatie was de toon van het debat gezet. De afweging tussen de verdeling van de koek nu of hoe deze op termijn voor iedereen kan groeien, is de belangrijkste kwestie in het debat over ongelijkheid.

Figuur 1

Wat zeggen de data vandaag de dag over de Pareto verdeling? In figuur 2 heb ik de exercitie van Pareto herhaald voor twee jaar met de data van de Quote 500 reeks over de rijkste Nederlanders. Inderdaad vindt men dan een rechte lijn, net als Pareto inder tijd. Ook in figuur 2 blijkt dat de verdeling over de tijd door de toegenomen rijkdom verschuift en dat de hellingshoek niet verandert. Dus de rijken worden allemaal rijker. Maar de verdeling, dus de relatieve rijkdom, verandert niet (de rijkste persoon bezit ongeveer tweemaal zoveel als de op een na rijkste persoon, etc.). Wel moet worden opgemerkt dat de groei hier mede door inflatie tot stand komt. Hoe de ongelijkheid in reële termen op wereld niveau verandert, komt verderop ter sprake.

Figuur 2

Tot zover de geschiedenis van de Pareto verdeling. De onderwerpen in de uitdagende studie van de TeldersStichting *Groeien naar Vermogen* (verder aangeduid als TS-studie) door Salomons, Van de Velde, Bruinshoofd, Kalf en Leopold zijn net als het boek van Piketty in te delen naar een discussie over feiten en over theoretische overwegingen. Daarnaast worden er belangwekkende opmerkingen gemaakt over een aantal kernbegrippen zoals eerlijkheid, intrinsieke waarde en liberalisme, die nadere bespreking vergen in het kader van inkomens- en vermogensverdeling. Ik kan mij goed vinden in de TS-studie. Daarom heb ik er voor gekozen om naast de paar kanttekeningen, nieuw en aanvullend materiaal toe te voegen, zoals bijvoorbeeld de figuren van eigen hand met de Pareto verdelingen. Ten slotte bespreek ik wat kritischer de aanbevelingen die de TS-auteurs in hun conclusie formuleren.

Feiten

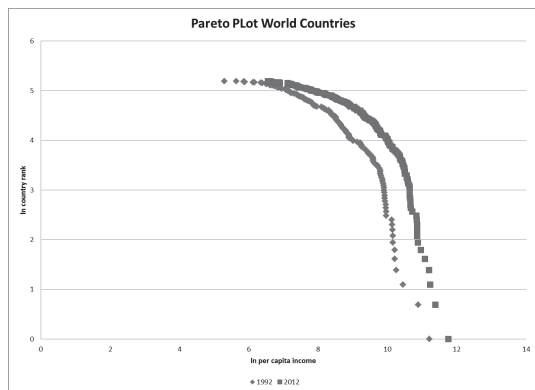
De ongelijkheid binnen een aantal OESO landen mag dan wel toenemen, maar de TS-studie wijst er terecht op dat er tussen landen veelal sprake is van convergentie. Bovendien is er voor de meeste landen sprake van groei. Dit valt te illustreren met een Paretoverdeling van de reële inkomens per hoofd van de bevolking over de verschillende landen van de wereld. Door de groei verschuift de verdeling in figuur 3 naar rechtsboven (Wereldbank GDP data in PPP prijzen van 2011). Over alle landen vormt de verdeling echter geen rechte lijn, wel voor de rijkste landen. De rijkste landen zijn rechtsonder in figuur 3 te vinden en liggen min of meer op een recht lijnstuk. Pareto nam alleen het rechte gedeelte waar omdat hij slechts gegevens over de rijkste individuen had. Net als bij Pareto verandert de hellingshoek van dit rechte gedeelte nauwelijks, zodat de verdeling tussen de rijkste landen min of meer constant is.

Piketty gebruikt als maatstaf voor armoede ook andere maatstaven, zoals de verhouding van het laagste inkomens percentiel ten opzichte van het hoogste inkomens percentiel. Als we deze maatstaf toepassen op het inkomen per hoofd per land, dan vinden we dat de ratio van het op één na armste land ten opzichte van het op één na rijkste land de afgelopen twintig jaar behoorlijk is gestegen (de dataset bevat 180 landen, zodat een percentiel ongeveer twee landen omvat).

Belangrijker lijkt mij dat zowat alle landen profiteren van reële groei van de wereldeconomie, omdat de verdeling 20 jaar later sterk naar rechts is verschoven. De verklaring voor de groei en de convergentie is, zoals in de TS-studie wordt besproken, dat sinds

de val van de muur zoveel meer landen actief zijn geworden in de internationale handel. Dit komt uiteindelijk ten goede aan de wereldbevolking en zou alle tegenstanders van de nieuwe vrijhandel verdragen (TTIP) aan het denken moeten zetten.

Figuur 3

Door de deelname van grote landen als China aan de wereldhandel is enerzijds de welvaart daar toegenomen, maar anderzijds legt dit druk op de inkomens van de middenklasse in veel OESO landen. De opkomende economieën concurreren vooral met producten die met lager geschoolde arbeid worden vervaardigd en zetten zodoende de lonen van lagere inkomens in OESO landen onder druk. Een tweede verklaring voor deze druk is de vergaande automatisering van productieprocessen, onder meer door de inzet van robots en een verschuiving naar op informatietechnologie gebaseerde diensten zoals internetverkoop. Ten derde speelt de vergrijzing een rol. Dat zit zo. Omdat de pensioenen relatief hoog zijn ten opzichte van een beginnersloon, heeft het er de schijn van dat door de toename van het aantal ouderen de ongelijkheid in het Westen toeneemt (ook als er op individueel niveau niets verandert aan het inkomen tijdens de levensloop).

Deze drie trends sorteren in de verschillende OESO landen niet hetzelfde effect. In de VS en het VK is de ongelijkheid behoorlijk toegenomen, terwijl dit binnen de eurozone niet of veel minder het geval is. In Nederland is de inkomensverdeling nagenoeg stabiel. Zoals het in de TS-studie aangehaalde werk van Caminada, Goudswaard en Knoef aantoont, komt dit door een toename van de herverdeling via belastingen, uitkeringen en toeslagen. De primaire arbeidsinkomensongelijkheid, dat wil zeggen voor herverdeling, is ook in Nederland toegenomen.

Bij de vermogensverdeling plaatst de TS-studie ook een aantal interessante opmerkingen. Zo laat de studie zien dat de leeftijd sterke invloed heeft op vermogensverdeling. Ouderen zijn door sparen meestal rijker dan de jongeren, wat de vermogensverdeling automatisch schever maakt dan de inkomensverdeling. De TS-studie is kritisch over de data die worden gebruikt om de Nederlandse vermogensverdeling weer te geven. Het CBS laat het pensioenvermogen buiten beschouwing als het gaat om de Nederlandse vermogensverdeling. Het argument hiervoor is dat het pensioenvermogen beklemd vermogen is, dat dus niet direct aangewend kan worden voor consumptie. Naar mijn mening is het waardeeren van de omvangrijke pensioenpot op nul wel een zeer hoge afslag voor illiquiditeit. Een spaarrekening is bijvoorbeeld ook enigermate illiquide, want er staat een boete op vervroegde opname.

Voor een statistisch agentschap mag deze afslag misschien een aanvaardbare keuze zijn, anders is het als men deze data wil gebruiken om uitspraken te doen over de vermogensongelijkheid in Nederland. Dan moet bekeken worden wat de omvangrijke pensioenspaarpot betekent voor het vermogen van de Nederlander om te voorzien in zijn oude dag. Zoals uit de vlakke Nederlandse inkomensverdeling blijkt, waar het pensioeninkomen is inbegrepen (de pensioenuitkeringen als men eenmaal met pensioen is), is deze voorziening heel goed. Of het pensioenvermogen nu wel of niet wordt meegerekend in de vermogensverdeling, uiteindelijk telt alleen wat men met deze besparingen doet.

Piketty laat het Nederlandse pensioenvermogen buiten beschouwing, misschien vanwege onbekendheid met het Nederlandse systeem. Ook de WRR verkenning over de ongelijkheid² in Nederland verlaat zich alleen op de CBS data. Terecht wijst de TS-studie op de eenzijdige kijk die dit op de Nederlandse vermogensverdeling geeft. De TS-studie wijst op het werk van de Leidse hoogleraar Caminada, die in samenwerking met andere auteurs in diverse publicaties laat zien dat als men voor de pensioenmissie corrigeert, het vermogen in Nederland ten opzichte van het buitenland zeer gelijk is verdeeld.

Voor beide visies op het pensioenvermogen valt wat te zeggen. Als het pensioenvermogen wel wordt meegeteld, dan is het totale vermogen vergelijkbaar met een systeem waarin het sparen voor de oude dag geheel aan het individu wordt overgelaten. In een dergelijk systeem kan men het privaat gespaarde vermogen ook eerder consumeren door de beleggingen vervroegd te gelde te maken. Vanwege de hoge liquiditeit van een dergelijk zelf gespaard pensioenver-

mogen is dit echter niet geheel vergelijkbaar met het bekleemde Nederlandse pensioenvermogen, dat niet direct aanwendbaar is. Een afslag voor illiquiditeit is op zijn plaats. Men kan bijvoorbeeld de pensioenpot verdisconteren met de rente over de looptijd. Dat geeft dan nog altijd een behoorlijk bedrag groter dan nul.

Als het pensioenvermogen vanwege de beklemming daarentegen op nul wordt gewaardeerd, zoals het CBS doet, dan wordt ons systeem vergelijkbaar met het pensioensstelsel uit de ons omringende landen. In de meeste continentale EU landen worden de pensioenuitkeringen bijna geheel betaald uit de belastingen. In een dergelijk stelsel kunnen de afdrachten voor pensioenen door de belastingbetaler ook niet voor eigen consumptie worden aangewend. Maar deze vergelijking doet weer onvoldoende recht aan het feit dat er door vergrijzing in ons op sparen gebaseerd pensioensysteem geen druk op de pensioenuitkeringen ontstaat. In feite moet men dan voor de vergelijkbaarheid in de omringende landen vanwege de vergrijzing rekenen met een negatief pensioenvermogen. Want in de toekomst daalt de belastingopbrengst door de krimp van de werkende bevolking. Een dergelijk negatief pensioenvermogen zou de ongelijkheid in de omringende landen waarschijnlijk doen toenemen. Zodat de ogenschijnlijk relatief hoge Nederlandse vermogensongelijkheid op grond van de CBS data in een ander daglicht komt te staan.

Kortom, Nederland doet haar naam eer aan: de ongelijkheid qua inkomen en vermogen is zeer nederig, zeker in relatieve zin ten opzichte van het buitenland. Daarbij komt dat uit verscheidene studies blijkt dat het welzijn in ons land op het allerhoogste niveau staat. Waar maken we ons druk om, zou je zeggen.

Theorie

De theoretische these van Piketty stelt dat het rendement op kapitaal groter is dan de groeivoet van het nationaal inkomen. Hierdoor zou de kapitaalbezittende klasse relatief gezien almaar rijker worden. Dat intussen iedereen in absolute zin wel veel beter af is, krijgt geen aandacht. Gelukkig wijst de TS-studie in navolging van Pareto op dit niveau effect. Nemen we bijvoorbeeld de toename in levensverwachting in West-Europa, de bakermat van het kapitalisme, dan is deze sinds 1850 meer dan verdubbeld. Dit komt door de spectaculaire verbetering van de gemiddelde levensstandaard, zie het OESO rapport *How Was Life*.³ Maar in de publieke discussie geven we blijkbaar meer om hoe we het doen ten opzichte van de

anderen. Dit moet wel de ophef in Nederland over het boek van Piketty verklaren, want in absolute zin kan het in Nederland bijna niet beter.

In hoeverre de these van Piketty ook werkelijk uit de data volgt, is maar de vraag. Hiertoe moeten de data gecombineerd worden met een model. Piketty gebruikt hiervoor een vrij standaard groei-model met kapitaal en arbeid als inputs. Piketty laat zelf zien dat de conclusie alleen volgt als de substitutie-elasticiteit tussen kapitaal en arbeid groter is dan één. Een hoge substitutie-elasticiteit betekent dat arbeid relatief makkelijk is te vervangen door kapitaal als de loonvoet toeneemt ten opzichte van het rendement op kapitaal. Men gaat dan kapitaal intensiever produceren. Gebruikelijke schattingen van de substitutie-elasticiteit zijn echter kleiner dan één, ook als de data van Piketty worden gebruikt.⁴

De TS-studie wijst op het feit dat het verschil tussen het rendement op kapitaal en de groeivoet van het nationaal inkomen mede een beloning vormt voor het risico dat de belegger neemt. In de afleidingen van Piketty speelt onzekerheid geen rol. Dit wringt daar onzekerheid over de opbrengsten van investeringen noodzakelijk is om een Paretoverdeling van vermogens te genereren. Tevens staat de Paretoverdeling bekend om het feit dat de kans op grote uitschieters hoog is. Denk maar aan de hoge verliezen tijdens de dotcomcrisis en de kredietcrisis. Analyse van de grootste vermogens, zoals in de Quote 500, laat inderdaad zien dat de vermogens van de puissant rijken sterk aan verandering onderhevig zijn. Investeerders, de vermaledijde kapitalisten maar ook onze pensioenfondsen, willen voor deze onzekerheid worden gecompenseerd. Zodat de premie voor het nemen van risico wel degelijk een rol speelt.

Het is tegenwoordig niet meer zo duidelijk wat we moeten verstaan onder kapitaalbezit. In de Oudheid en de Middeleeuwen was grondbezit de voornaamste bron van vermogen. Omdat voor de Industriële Revolutie de groei heel laag was, was meer grondbezit de enige manier om je te verrijken en ging dat meestal ten koste van een ander. Door de Industriële Revolutie veranderde dit drastisch. Machines en fabrieken (kapitaal) werden de belangrijkste vorm van bezit.

Dit type fysiek kapitaal is al lang niet meer oppermachtig in de Westerse economieën, omdat diensten inmiddels de hoofdmoot van het nationaal product vormen. Voor diensten is menselijk kapitaal essentieel. Dit menselijk kapitaal is niet klink en nagelvast en zelfs uiterst mobiel, we nemen het met ons mee van de ene opdracht naar de andere

opdracht. In de modellen van Piketty is hiervoor weinig ruimte. Menselijk kapitaal vergt voornamelijk investeringen in scholing en innovatie. Zoals de TS-studie ook stelt, is scholing de belangrijkste remedie voor de bedreigingen van de middenklasse.

Conclusie

De verdienste van Piketty en mede-auteurs is dat hun brede dataverzameling wijst op het schever worden van de primaire inkomensverdeling in OESO landen. De secundaire inkomensverdeling, dus als het gaat om het besteedbaar inkomen, laat zien dat landen hier wel verschillend mee omgaan. Tegelijkertijd is het positief dat de verdeling tussen landen juist convergeert, zoals de TS-studie stelt. De TS-studie maakt ook duidelijk dat er meer komt kijken bij het vergelijkbaar maken van de vermogensverdelingen tussen landen. Hoe het Nederlandse pensioenvermogen wordt gewaardeerd is daarbij essentieel.

De wetmatigheid die Marx en Piketty ons voorspiegelen over de onmatige aanwas van het kapitaal wordt niet geschraagd door de standaard economische groeitheorie in combinatie met wat we weten over de waardes van de parameters in dit model. Het model houdt bovendien onvoldoende rekening met de onzekerheid en met het feit dat kapitaal tegenwoordig niet langer bestaat uit louter land of machines. Menselijk kapitaal wordt steeds belangrijker. Het begrip kapitalisme als referentie naar het proces van over-accumulatie en concentratie van fysieke productiemiddelen heeft aan relevantie verloren.

Wat hier ook van moge zijn, in de volksmond wordt kapitalisme veelal gelijkgeschakeld met een vrije markteconomie. De markt zou deze over-accumulatie en concentratie faciliteren. Maar de geschiedenis van de afgelopen eeuw heeft laten zien dat dit niet een noodzakelijke uitkomst is en dat markten de overmatige aanwas uiteindelijk vaak corrigeren, bijvoorbeeld door disruptieve innovatie. Het concept van een vrije markteconomie heeft dus niets aan relevantie ingeboet. Markten zijn nog altijd de beste manier om ruimte te geven aan ieders mogelijkheden en voorkeuren, althans in de liberale visie.

Liberale Visie

De liberale gedachte is in belangrijke mate het product van de Verlichting waarin de vrijheid en de rechten van de individuele burger op de voorgrond treden. Eigendomsrechten, kiesrecht en vrijhandel zijn de kernbegrippen. De liberaal erkent dat mensen verschillen in hun voorkeuren en mogelijkheden. Een dirigistisch geleide economie paste heel goed in de tijd dat de vorst soeverein was, want zijn

voorkeuren prevaleerden. Het past evenzo in het ideaalbeeld van de communistische staat, omdat de voorkeuren van de arbeidende klasse over een kam worden geschoren.

Het liberalisme gaat ervan uit dat mensen verschillen in hun mogelijkheden en hun voorkeuren. Een vrije markt, ook op politiek niveau via democratie, is dan de beste manier om met al deze verschillen rekening te houden. Dat wil niet zeggen dat er geen rol is voor de overheid. Markten kunnen niet functioneren zonder rechtszekerheid en kunnen ook falen in het voorzien van publieke goederen als defensie en bepaalde vormen van onderwijs. Maar in een economie met markten voor goederen en diensten, arbeid en productiemiddelen, komt iedereen aan bod. Daardoor komen individuele voorkeuren en mogelijkheden het best tot hun recht.

Dit betekent dat er niet zoiets bestaat als een liberale inkomensverdeling; zoals wel duidelijk is hoe de inkomensverdeling onder het communisme er uit ziet. De verdeling in een markteconomie is de uitkomst van het vrije marktproces. Liberalen denken wel na over de voorwaarden die nodig zijn om dit marktproces goed te laten verlopen. Het gaat dan om het scheppen van gelijke kansen en het voorkomen van te grote machtsconcentraties.

Moeilijke en vaak verwarde concepten als waarde en verdienste worden in de TS-studie goed uitgelegd. De TS-studie waagt zich ook aan het begrip eerlijkheid. Wat als eerlijk en rechtvaardig wordt gezien is sterk context-afhankelijk. Wat rechtvaardig wordt gevonden hangt veelal nauw samen met wat in het belang is van de dominante groepen. Begrippen als eerlijk en rechtvaardig zijn nu eenmaal moeilijk ergens op te grondvesten, of men moet absolutistisch een geloof als uitgangspunt nemen.

Toch heeft het liberalisme een sterke troef in handen als het gaat om ethische begrippen als eerlijk en rechtvaardig. Wij zijn als mensen geworden tot wat we zijn door miljoenen jaren van evolutie. Het werk van de econoom Robson laat zien dat individuele voorkeuren, wat economen preferenties noemen en modelleren met een nutsfunctie, gevormd zijn door miljoenen jaren van evolutie.⁵

Het liberalisme is een denkrichting die met de evolutionaire vorming bij uitstek rekening houdt, en de individuele verschillen niet wegcijfert achter één of ander eenvormig ideaaltypisch wereldbeeld. Over de tijd heen heeft de mens als soort baat gehad bij deze verschillen om te kunnen overleven, omdat de uitdagingen waarvoor de mensheid heeft gestaan zo divers waren, en nog altijd zijn. Maar, zoals Robson ook laat zien, indien de onzekerheid tevens

bestaat uit schokken waar meerdere mensen tegelijk last van hebben, mede vanwege ons kuddegedrag, dan is er ook een motief voor intermenselijke voorkeuren ('geven om elkaar').

De discussie over groei versus ongelijkheid speelt daarom ook heden ten dage in alle hevigheid. We willen graag meer en zijn afgunstig als de ander meer bezit, maar de gunfactor speelt ook een rol. Kijkt men hoe groot de koek nu is, dan zijn er veel belangengroepen en politieke partijen die pleiten voor herverdelen. Kijkt men hoe iedereen over de tijd heen beter af kan zijn, dan lijkt groei de beste receptuur. De twee zijn niet noodzakelijk strijdig, een zeer ongelijke samenleving kan leiden tot instabiliteit, zie het boek *Why Nations Fail* van D. Acemoglu and J.A. Robinson. Teveel gelijkheid geeft te weinig prikkels tot ondernemerschap en investeren. Ergens is er een balans, maar waar die precies ligt, is onderwerp van onderzoek. Belangrijk voor het goed functioneren van welke markt dan ook, politiek of economisch, is dat machtsconcentratie die leidt tot monopolievorming wordt tegengegaan. Concentratie ontstaat vaak bij groei van een succesvol product of politiek concept. Voor liberalen is het de kunst om het subtiele machtsevenwicht dat benodigd is voor het goed functioneren van markten te bevorderen.

Aanbevelingen van de TS-studie

De TS-studie komt uiteindelijk met drie belangrijke aanbevelingen. De eerste aanbeveling onderstreept het belang van goed onderwijs voor iedereen. Dit past natuurlijk perfect in de liberale visie dat de samenleving gelijke kansen moet bieden. Onderwijs en investeren in innovatie zijn de belangrijkste motoren voor groei in onze op geavanceerde diensten georiënteerde economie. Goed onderwijs pakt het probleem van ongelijkheid bij de wortel aan. Levenslang leren is essentieel voor het op peil houden van het menselijk kapitaal tijdens de steeds langer wordende carrières.

Zoals opgemerkt is de verdeling van het Nederlands besteedbaar inkomen relatief plat doordat er nogal wat wordt herverdeeld. Terecht vragen de TS-auteurs zich af of de herverdelingsgelden goed besteed zijn. Wordt hierbij de juiste keuze tussen consumeren en investeren gemaakt? Ten tijde van een economische crisis kan het van belang zijn dat de overheid de vraag stimuleert. Deze receptuur werkt helaas vaak wel verslavend en dan blijft de stimulans ook bestaan in goede tijden, waardoor de economie oververhit raakt.

Er bestaan andere manieren van toedelen. In de Oudheid werd de klok om de zoveel jaar gelijk ge-

zet met een jubeljaar. Dan moesten de gekochte landerijen worden teruggegeven aan de oorspronkelijke bezitters en kwamen lijfeigenen weer vrij (Leviticus 25). Dit gebeurde waarschijnlijk omdat het toen grotendeels toeval was wie het beter had. Een misoogst betekende dat je jezelf en landerijen moest verkopen aan je buurman. Tegenwoordig hebben we veel meer zelf in de hand of we het goed doen of niet.

De TS-auteurs pleiten voor een gelijkvormige erfbelasting ongeacht aan wie de nalatenschap wordt vermaakt. Of dit evolutionair ook helemaal past in de dynastieke genen die we mee hebben gekregen weet ik niet. De zorg voor het nageslacht is een belangrijke drijfveer voor vele echtparen. Maar er is wel wat voor een platte erfbelasting te zeggen als moderne vorm van jubeljaar. Het zorgt voor meer onzekerheid aan wie het vermogen toe zal komen. Dit kan stimulerend werken voor het nageslacht om te proberen zoveel mogelijk zijn eigen boontjes te doppen.

De derde aanbeveling in de TS-studie betreft de vermogensrendementsheffing. Die zou moeten worden gebaseerd op het werkelijk gemaakte rendement. Ook ter linker zijde wordt deze visie gepresenteerd als zou dit 'eerlijker' zijn. Hierop valt wel wat af te dingen. Ten eerste is het fictieve rendement waarop deze belasting is gebaseerd eenvoudig en voorkomt dus allerlei manieren van ontduiking zoals in VS bijvoorbeeld gebruikelijk is. Ten tweede is op langere termijn de belasting perfect in harmonie met de gemiddelde lange termijn groeivoet van 2% en de inflatie van 2% waarop de ECB zich heeft gecommitteerd; twee plus twee is 4% zou je zeggen. Beide percentages fluctueren en er zijn dus ook perioden waarin het nominale rendement boven de 4% zal liggen en de belasting aan de lage kant is.

Ten derde is procyclisch korte termijndenken geen goede richtlijn als het om investeringen en groei gaat. Beleggingen financieren de groei van de economie. Een vast fictief rendement is anticyclisch. Een aan de stand van de economie aangepast fictief rendement is procyclisch. Want een vaste voet stimuleert om te investeren in risicovolle projecten in tijden dat het risicoloze rendement op een staatslening onder de 4% ligt. Dit helpt de economie dan weer om uit het dal te klimmen. Ten tijde van hoogconjunctuur zal men dan eerder voorzichtig in staatsleningen beleggen, omdat die ook voldoende opbrengen. De vermogensbelasting is in haar huidige vorm dus een automatische stabilisator. Vooralsnog is de door de liberale minister Zalm geïntroduceerde heffing op fictief vermogensrendement naar mijn mening zo gek nog niet.

Er zijn nog wel wat meer aanbevelingen te doen. Ik noem er twee. Bijvoorbeeld, als men minder overheid en regelgeving van topinkomens wenst, dan is het van het grootste belang dat er een evenwichtige markt voor topverdieners bestaat. Dat wil zeggen dat er voldoende concurrentie bestaat en commissarissen goed zijn toegerust om bestuurders te kunnen vervangen. Een reden voor de excessen in de semipublieke sector was het ontbreken van een evenwichtig speelveld na overhaaste en ondoordachte liberalisering. Er zijn dan twee reacties mogelijk. Eén reactie is meer regelgeving; maar dat lokt weer ontwijkgedrag uit. De meer liberale reactie is om de marktwerking te verbeteren. Meer concurrentie corrigeert onmatige beloning automatisch. Bij overvraage staat er wel een ander klaar om de job te doen.

De verdeling van het besteedbaar inkomen is in Nederland vlak door de belastingen en overdrachten. Dit komt door het afnemen van de hogere inkomens (belastingen en sociale premies) en gaat in de vorm van overdrachten en subsidies (sociale uitkeringen en subsidies) naar andere groepen. Zijn directe overdrachten in hun huidige omvang wel goed besteed? Misschien dat een groter deel van deze gelden conditioneel gemaakt moeten worden. Eerder bespraken we al dat een remedie voor de druk op de inkomsten van de middengroepen is gelegen in scholing en bijscholing. Door te herverdelen en de inkomensverdeling per definitie vlak te houden, wordt een belangrijke prikkel voor het investeren in het eigen menselijk kapitaal weggenomen. Mis-

schien dat het daarom beter zou zijn om een deel van de overdrachtsgelden te gebruiken als de spreekwoordelijke worst om de mogelijkheden voor scholing en bijscholing te verbeteren. De transitievergoeding in de nieuwe ontslagwet geeft al in enigermate een dergelijke prikkel. Die wordt gefinancierd door de werkgever. Misschien dat werknemers ook op dit pad gezet kunnen worden om zo hun mogelijkheden voor zelfontplooiing te verzilveren.

Prof. dr C.G. de Vries bekleedt als hoogleraar monetaire economie de Witteveen leerstoel aan de Erasmus School of Economics, Erasmus Universiteit Rotterdam.

Noten:

- 1) Koen Caminada, Kees Goudswaard en Marike Knoef, 'Vermogen in Nederland gelijker verdeeld sinds eind negentiende eeuw', *Me Judice*, 27 juni 2014.
- 2) Monique Kremer e.a., *Hoe ongelijk is Nederland?*, Den Haag, 2014.
- 3) *How Was Life? Global Well-being since 1820*, OECD, 2014.
- 4) Gregor Semieniuk, 'Piketty's Elasticity of Substitution: A Critique', *Economic Policy Research*, 2014. http://www.economicpolicyresearch.org/images/INET_docs/publications/2014/Semieniuk_paper3_PikettySymposium.pdf
- 5) Voor een overzichtsartikel, zie Arthur J. Robson en Larry Samuelson, 'The Evolutionary Foundations of Preferences', in: Jess Benhabib, Alberto Bisin en Matthew Jackson (eds), *Social Economics Handbook*, 2010. <http://www.sfu.ca/~robson/Handbook.pdf>

COLOFON

Liberaal Reveil is een uitgave van de Prof.mr. B.M. TeldersStichting

Redactie

dr.ir. R.D. Woittiez (voorzitter)
mw.drs. F.D. de Beaufort
dr. C.F. van den Berg
prof.dr. J.A. Bruijn
drs. H.H.J. Labohm
mw. Charlotte Lockefeer-Maas MA (eindredacteur)
dr. P.G.C. van Schie
prof.dr.ir. T. de Vries
prof.dr. M.L.J. Wissenburg

Redactieadres

Mauritskade 21
2500 GV Den Haag
telefoon: 070-3631948
e-mail: maas@teldersstichting.nl
website: www.teldersstichting.nl

Auteursrechten

De auteursrechten liggen bij de uitgever.
De vetgedrukte inleidingen bij de artikelen zijn opgesteld door de redactie,
niet door de auteur(s). Schrijven in *Liberaal Reveil* geschiedt altijd op persoonlijke titel.
ISSN 0167-0883

Abonnementenadministratie

Mauritskade 21
2500 GV Den Haag
telefoon: 070-3631948
info@teldersstichting.nl

Abonnementen

Een papieren abonnement op Liberaal Reveil (4 nummers) kost €34,- euro per jaar (buitenland: €44,-).
Losse nummers kosten €9,50.
Een abonnement op TeldersCommunity.nl (alle publicaties van de TeldersStichting digitaal beschikbaar,
inclusief Liberaal Reveil) kost €35,-.

Druk & Vormgeving

G3M - Grafisch & MultiMedia Management, Zoetermeer

Illustratie omslag

'Oekraïne'

Advertentietarieven

Advertentietarieven zijn op aanvraag beschikbaar.

“ De ‘Roesski mir’ is [...] superieur
aan het slappe, inconsequente,
verdeelde, materialistische Westen
en zijn manier van leven. ”

Marc Jansen